

Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim: Şemseddîn en-Niksârî'nin Entelektüel Kişiliği

Ziya ERDİNÇ | <https://orcid.org/0000-0001-5884-807X>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | zerdinc02@gmail.com

Marmara Üniversitesi | [ROR: https://ror.org/02kswqa67](https://ror.org/02kswqa67)

Kelam | İstanbul, Türkiye

Öz

Yaşadıkları dönemde fikirleri ve eserleriyle etkili olan bazı İslâm âlimleri, sonraki yüzyıllarda çeşitli sebeplerden dolayı ilim dünyasında meçhul düşünürler arasında yerini alabilmektedir. Şemseddîn en-Niksârî, bu olgunun dikkat çekici örneklerinden biridir. Kendi dönemi ve hemen sonrasında kelâm, fıkıh ve dil ilimleri gibi alanlardaki görüşleri ve eserleriyle âlimleri etkilemiş olan Şemseddîn en-Niksârî hakkında tabâkât ve terâcim kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Meçhul bir âlim olması dolayısıyla müellifin eserleri, kendisinden bir asır sonra yaşamış ve kaynaklarda hayatına dair detaylı bilgi bulunan başka bir en-Niksârî'ye, Muhyiddîn en-Niksârî'ye, nispet edilmeye başlanmıştır. Kâtib Çelebi'nin Şemseddîn en-Niksârî'yi Muhyiddîn en-Niksârî ile aynı kişi gibi görüp eserlerini ona nispet etmesi, sonraki literatürü etkilemiş ve eserleri Muhyiddîn en-Niksârî'nin ismiyle ilim dünyasında yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla Şemseddîn en-Niksârî'nin entelektüel kişiliğinin belirlenebilmesi için öncelikle eserleri delillere dayalı olarak tespit edildikten sonra içerikleri incelenmiş ve gerek onun eserleri gerek onunla yakın dönemde yaşamış âlimlerin benzer konularda telif ettikleri eserlerinin yazma nüshaları incelenmiştir. Böylece Şemseddîn en-Niksârî'nin ilmi şahsiyeti, hoca ve öğrencileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda 8./14. yy.'da yaşamış Hanefî-Mâtürîdî âlim Şemseddîn en-Niksârî'nin Hüsâmüddîn es-Sıgnâkî ve Şerefüddîn et-Tîbî gibi hocalardan ders aldığı; aralarında Şerefüddîn es-Surmârî ve Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın bulunduğu öğrencilere de ders verdiği belirlenmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde yetkinliğe sahip olan müellif; kelâm ilminde *Şerhu'l-'Umde* ve *Şerhu'l-Emâlî*, belâgatte *Şerhu'l-İdâh*, nahivde *Me'seletü'l-Kufl* ve sarf alanında ise *Şerhu'l-Hârûniyye* eserlerini telif etmiştir.

Bu çalışmada Şemseddîn en-Niksârî'nin hatalı bir şekilde Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilen eserlerdeki bilgilerden, eserlerin yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtlardan (*kuyûdât*) (ferâğ kaydı, zahriye, derkenar notları vb.) ve ikincil kaynaklardan hareketle onun ilmî kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Şemseddîn en-Niksârî, Şerhu'l-'Umde, Şerhu'l-Emâlî, Muhyiddîn en-Niksârî, 8. Yy Anadolu Merkezli Düşünce Geleneği

Atıf Bilgisi

Erdinç, Ziya. "Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim: Şemseddîn en-Niksârî'nin Entelektüel Kişiliği". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 81-101. <https://doi.org/10.32950/rid.1326070>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 11.07.2023	Kabul Tarihi: 01.10.2023	Yayın Tarihi: 20.10.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

An Unknown Scholar with Famous Works: The Intellectual Personality of Shams al-Dīn al-Niksārī

Ziya ERDİNÇ | <https://orcid.org/0000-0001-5884-807X>

Assist. Prof. Dr. | Author | zerdinc02@gmail.com

Marmara University | <https://ror.org/02kswqa67>

Kalam | İstanbul, Türkiye

Abstract

Some Islamic scholars who influenced the period in which they lived and the periods close to it with their ideas and works gradually took their place among the unknown thinkers in the science realm in the following centuries for various reasons. Shams al-Dīn al-Niksārī is one of the remarkable examples of this phenomenon. He, who influenced scholars of his time and immediately afterward with his views and works in fields such as kalām, fiqh, and linguistic sciences, has been ignored in the books of tabāqāt and tarājīm. This resulted in his works being attributed to Muḥy al-Dīn al-Niksārī, who lived a century after him and whose life is detailed in the sources. Kātib Chalabī's identification of Shams al-Dīn al-Niksārī as the same scholar as Muḥy al-Dīn al-Niksārī and attribution of the former's works to the latter influenced following literature and the former's works became widespread in the scholarly world under Muḥy al-Dīn al-Niksārī's name. Therefore, to determine Shams al-Dīn al-Niksārī's intellectual identity, first of all, his works were identified based on evidence, then their contents were analyzed, and the manuscripts of his works and the works of scholars who lived near him on similar subjects were examined. Thus, Shams al-Dīn al-Niksārī's scholarly personality, teachers, and students were identified.

As a result of the research, it was determined that the 8th/14th-century Hanafī-Māturīdī scholar Shams al-Dīn al-Niksārī was taught by teachers such as Ḥusām al-Dīn al-Sīgnākī and Sharaf al-Dīn al-Ṭībī, and that he also taught students including Sharaf al-Dīn al-Surmārī and Çandarlı Kara Khalil Hayreddin Pasha. The author, who was competent in the rational and religious sciences, wrote *Sharḥ al-Umda* and *Sharḥ al-Amālī* in theology, *Sharḥ al-İdāḥ* in balāğah, *Mas'alat al-Kuḥl* in the field of nahw, and *Sharḥ al-Ḥārūniyya* in the field of şarf.

This study attempts to identify Shams al-Dīn al-Niksārī's scholarly personality, teachers, students, and works based on the information in his works erroneously attributed to Muḥy al-Dīn al-Niksārī, extra-textual notes (*kuyūdāt*) in the manuscripts of the works (colophon, textblock, marginal notes, etc.), and secondary sources.

Keywords

Kalām, Shams al-Dīn al-Niksārī, Sharḥ al-Umda, Sharḥ al-Amālī, Muḥy al-Dīn al-Niksārī, 8th Century Anatolian-Centered Intellectual Tradition

Citation

Erdinç, Ziya. "An Unknown Scholar with Famous Works: The Intellectual Personality of Shams al-Dīn al-Niksārī". *Rize Theology Journal* 24 (October 2023), 81-101. <https://doi.org/10.32950/rid.1326070>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 11.07.2023	Date of Acceptance: 01.10.2023	Date of Publication: 20.10.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Günümüzde İslâm ilmî mirası üzerine yapılan yoğun çalışmalara rağmen bu mirasın henüz çok az bir kısmının gün yüzüne çıkarıldığı ve araştırma konusu yapıldığı bilinmektedir. Kütüphanelerde bulunan yazma eserlerin neşri ve onlardaki metin dışı kayıtların derlenip analiz edilmesi; mevcut bazı bilgilerimizde değişiklikler meydana getirmekte, bu ilmî mirasın kapalı noktalarının açığa kavuşturulması ve yeterince bilinmeyen İslâm âlimlerinin gün yüzüne çıkarılması gibi önemli sonuçlara yol açmaktadır.

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) 'Umde şerhleri üzerine yaptığımız okumalarda çağdaş literatürde Muhyiddîn en-Niksârî'ye (ö. 901/1495) nispet edilen *Şerhu'l-'Umde* eserini -o tarihlerde- henüz neşredilmediği için yazma nüshalarından okuma yönünde bir yol takip etmiştik. En az hatalı ve en eski yazma nüshalarını belirleyip okumaları gerçekleştirmek için yazma eser kataloglarında yaptığımız araştırmalarda 765/1363 tarihinde istinsah edilmiş nüshasına ulaştık. Ancak 901/1495 yılında vefat etmiş Muhyiddîn en-Niksârî'nin eserlerinin bu tarihte istinsah edilmiş nüshalarının bulunması mümkün değildi. Bu problem, bizi Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilen diğer eserlerin yazma nüshalarını da incelemeye sevk etti. Yaptığımız araştırmalarda bu eserlerin, tabakât ve terâcim kitaplarında hakkında bilgi bulunmayan Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olduğunu ve bu müellifin eserlerinin belirli bir dönemden sonra muahhar bir âlim olan Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmeye başlandığını ve bu şekilde yaygınlık kazandığını fark ettik.

Günümüzde yapılmış çeşitli çalışmalarda Şemseddîn en-Niksârî'ye dair parça parça bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Şemseddîn en-Niksârî hakkında en kapsamlı bilgiler Arslan tarafından hazırlanan "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-Îzâh Adlı Eserinin Tahlili" başlıklı çalışmada yer almaktadır. Bu çalışmada Arslan, Şemseddîn en-Niksârî'nin *Şerhu'l-Îdâh* isimli eserinin tahlilini yapmasının yanı sıra müellifin vefat tarihi ve yeri, bazı eserleri, bir öğrencisi ve bir hocasına ilişkin bilgiler zikretmiştir. Ancak söz konusu çalışmada müellifin diğer hocaları, öğrencileri ve eserleriyle ilgili eksiklikler bulunmakta; vefat yeri ve tarihine ilişkin verilen bilgiler ise sorunludur.¹ Şemseddîn en-Niksârî'nin ilmî kişiliğine dair çeşitli bilgiler ihtiva eden diğer çalışmalar Kalaycı tarafından yapılmıştır. Kalaycı'nın "Tâcuddîn el-Kürdî Gerçeğe Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?" (Aralık 2022) ve "Fuḩahâ-i Rûm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası" (Ocak 2023) başlıklı makalelerinde Şemseddîn en-Niksârî ile ilgili önceki çalışmada yer almayan bazı farklı bilgilere değinilmiştir. Bu makalelerinde Kalaycı, *Şerhu'l-Emâlî* ve *Şerhu'l-'Umde*'nin müellifinin Şemseddîn en-Niksârî olduğunu, bu eserlerin Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispetinin hatalı olduğunu ifade etmiş ve Bedreddîn el-'Aynî'nin *el-Hidâye*'ye ilişkin sahip olduğu bir rivayet senedinden hareketle Şemseddîn en-Niksârî'nin bir öğrencisi ve hocasını tespit etmiştir. Bununla birlikte Kalaycı'nın bu iki makalesinde araştırmanın odağında Şemseddîn en-Niksârî yer almadığı için müellife dair çok sınırlı düzeyde bilgi zikredilmiştir.² Durmuş'un 2019 yılında tamamladığı *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri* başlıklı yüksek lisans tezinde ise Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin (ö. 800/1397-1398) Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilen *Şerhu'l-'Umde*'den yaptığı doğrudan alıntılarının bazısına işaret edilip Akşehrî'nin kendisinden bir asır sonra gelen bir âlimden (Muhyiddîn en-Niksârî'den) alıntı yapmasının problemliliği ifade edilmiş fakat eserin Şemseddîn en-Niksârî'ye aidiyetine değinilmemiştir.³

Bu makalede yukarıda zikredilen çağdaş araştırmaların yanı sıra Şemseddîn en-Niksârî'nin eserlerindeki bilgiler, eserlerinin yazma nüshalarındaki metin dışı unsurlar/kayıtlar (*kuyûdât*), bazı tarih kaynakları ve ikincil çalışmalardan hareketle onun hayatı, fikrî düşüncesi, hocaları, öğrencileri ve eserlerine ilişkin bütünlüklü bir tablo ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Şemseddîn en-Niksârî'nin Hayatı

Şemseddîn en-Niksârî'nin hayatı hakkında tabakât ve terâcim kitaplarında çok az bilgi yer almaktadır. En azından Şemseddîn en-Niksârî ismiyle anılan bir âlim hakkında bilgiye bu kaynaklarda ulaşılammıştır.⁴ Bazen bir âlimin farklı bölgelerde farklı

¹ Hüseyin Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-Îzâh Adlı Eserinin Tahlili", *Osmanlı'da Ulûm-i Arabîyye* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2022), 263-293.

² Mehmet Kalaycı, "Tâcuddîn el-Kürdî Gerçeğe Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/2 (Aralık 2022), 505; Mehmet Kalaycı, "Fuḩahâ-i Rûm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (Ocak 2023), 31.

³ Enes Durmuş, *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

⁴ Kaynaklarda Şemseddîn en-Niksârî hakkında bilgi bulunmamasının en önemli gerekçesi olarak Beylikler dönemi entelektüel hafızasının yerli yerince kayıt altına alınmaması zikredilebilir. Ancak 8./14. Yy.'da Anadolu'da yaşamış, çok az te'lifâtı bulunan veya eserleri Şemseddîn en-Niksârî'nin çalışmaları kadar yaygınlaşmamış olan başka âlimlere dair bilgilerin bile tabakât ve terâcim kitaplarında yer alması zikredilen gerekçenin haricinde Niksârî'nin durumuna özgü diğer bazı sebeplerin de bulunduğunu düşündürmektedir.

unvanlar ve nisbelerle meşhur olması ihtimali göz önünde bulundurularak Şemseddîn en-Niksârî'nin yaşadığı yüzyılda isim, unvan, telif edilen eserler vb. hususlarda onunla benzerlik taşıyan âlimler de incelenmiş, ancak yine de bu kaynaklarda müellifile ilişkili olabilecek bir veri elde edilememiştir. Bununla birlikte Şemseddîn en-Niksârî'ye dair çok az bilginin Bedreddîn el-‘Aynî'nin (ö. 855/1451) eserlerinde bulunduğu görülmüştür. Bundan dolayı onun ilmi kişiliğinin ortaya konulmasında daha çok kendi eserleri ve yazma eserlerdeki kayıtlardan hareketle birtakım bilgilere ulaşılabileceği şeklinde bir yol takip edilmiştir.

en-Niksârî nisbesinden de anlaşıldığı üzere müellif, Tokat'ın Niksâr ilçesinde dünyaya gelmiş veya orada ilmi faaliyetlerini sürdürmüş olmalıdır.⁵ “eş-Şeyh”, “Mevlânâ”, “İmâm” ve “Allâme” gibi sıfatlarla nitelenen Şemseddîn en-Niksârî'nin yazma eserlerinin zahriyelerindeki kayıtlarda müellifin künyesi Ebû Abdillâh, ismi Muhammed ve babasının adı Ahmed şeklinde ifade edilmiştir. Bu kayıtlara göre tam ismi Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed en-Niksârî şeklinde olmaktadır.⁶ Ancak nüshaların zahriyelerinde yer alan bu bilgiler, güvenilir kaynaklarla henüz teyit edilmediği için Şemseddîn en-Niksârî'nin künyesi, adı ve babasının ismine ilişkin bu açıklamalara ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır.

Kelâm, belâgat, sarf ve nahiv ilmine dair eserleri günümüze ulaşan Şemseddîn en-Niksârî, Merğînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fıkıhına dair meşhur eseri *el-Hidâye*'yi okutmuş ve talebelerine onu rivayet etme icazetini vermiştir.⁷ Müellifin *Şerhu'l-İdâh* eserinin girişinde hamdele ve salveleden sonra isminin zikredildiği kısımda nitelendiği aşağıdaki vasıflar onun ilmi kişiliği hakkında önemli bilgiler vermektedir:

قال الشيخ الإمام الحبر الهمام جامع الأصول والفروع، ناظم درر المعقول والمشروع، أسوة المحققين قدوة المدققين صدر الإسلام والمسلمين، قانع البدعة ناصر الشريعة سلطان العلماء المتبحرين، إمام الأئمة المهديين، برهان المفسرين، تاج المحدثين الداعي إلى الله شمس الملة والحق والدين النكيساري

“eş-Şeyh, önder, âlim, âlî-himmet, usul ve fûrû konularını cem' eden, akli ve şer'î meselelerin incilerini dizen, muhakkiklerin örneği, mudakkik âlimlerin önderi, İslâm'ın ve Müslümanların reisi, bid'atin başını ezen, şer'iatin yardımcısı, mütebahhir ulemânın sultanı, doğru yola götüren rehberlerin öncüsü, müfessirlerin burhanı, muhaddislerin tâcı, Allah yolunun davetçisi, din ehlinin ve hakın ve İslâm dininin güneşi en-Nekîsârî”⁸

Niksârî'nin tefsir ve hadis ilmine dair müstakil eserinin olduğuna dair bilgimiz bulunmasa da alıntılanan pasajdaki ifadelerde onun hadis ve tefsir ilimindeki yetkinliğine işaret edilmiştir. Nitekim kendisine nispet edilen *en-Nüketü'l-erba'în* eserinde bazı ayetler ve hadislerle ilgili olarak zihne gelen soruları yanıtladığı görülmektedir.⁹ Aşağıda değinileceği üzere Niksârî eserlerinde hocası Şerefüddîn et-Tîbî'nin *Futûhu'l-gayb fi'l-keşf'an kınâr-raybi* isimli hacimli tefsir eseri ve *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-meşâbih* isimli hadis eserinden çok sayıda doğrudan alıntılar yapmıştır. Niksârî'nin bu iki eseri hocasından okuyup icazet almış olması muhtemeldir. Pasajda geçen “usûl ve fûru meselelerini cem' eden” ifadesinde hem fıkıh hem de fıkıh usûlü disiplinlerindeki yerine dikkat çekilmiştir. Şer'î ve akli meselelerinin incilerini derlemiş olması da onun kelâm, mantık ve felsefe konularında derinleşmiş bir âlim olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla bu pasaja göre, Niksârî, pek çok ilimde yetkin olan çok yönlü bir düşünürdür.

Şemseddîn en-Niksârî'nin itikâdî konularda benimsediği görüşler incelendiğinde onun Hanefî ve Mâtürîdî bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin o, Mâtürîdî âlimler tarafından savunulan peygamber göndermenin hikmeti gereği Allah'a vâcib olduğu görüşünü “ashâbımızdan bir grup” şeklinde sınıflandırdığı âlimlere nispet etmektedir. Bunun yanı sıra Eş'ârîler ile Mâtürîdîler arasındaki en önemli tartışma noktalarından biri olan fiilî sıfatların ezeli olup olmadığı konusunda da Mâtürîdî ekolün görüşünü benimsemiştir. O, ilâhî sıfatların tamamının ezeli olduğu görüşünü “ashâbımız” şeklinde nitelediği âlimlere nispet etmiş ve bu görüşü desteklemiştir. Mâtürîdîler'in Eş'ârîler'den ayrıştığı Allah'ın varlığını bilmenin vücubiyetinin kaynağı konusunda da Niksârî, Allah'a varlığını bilmenin aklen vâcib olduğu görüşünü “İmamlarımız (*meşâyihunâ*)” şeklinde nitelediği âlimlere nispet etmiş ve bu görüşü kabul etmiştir. Son olarak teklif-i mâ-lâ yutâk meselesinde de Hanefî âlimlere nispet ettiği “Allah'ın kulları güçleri yetirmedikleri şeylerden sorumlu tutmasının câiz olmadığı” görüşünü desteklemiştir.¹⁰ Bu meselelerdeki yaklaşımı ve

⁵ Kaynaklarda ve özellikle de yazma eserlerde Şemsüddîn en-Niksârî'nin nisbesinin en-Niksârî, en-Nekîsârî, en-Niksârî, en-Nikserî, et-Tekserî/et-Tükserî ve el-Bitserî gibi çok farklı versiyonları bulunmaktadır. Bk. Kalaycı, “Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?”, 499; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-İdâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 329), 1b. Çok nadir karşılaşılan et-Tekserî/et-Tükserî ve el-Bitserî muhtemelen müstensihlerin hatalı kullanımlarından kaynaklanan versiyonlar olmakla birlikte Tokat'ın Niksâr ilçesine işaret eden en-Niksârî, en-Nekîsârî, en-Niksârî ve en-Nikserî yazmalarda daha sık görülmektedir. Bu makalede kelimenin *DIA*'daki kullanım formu olan “en-Niksârî” tercih edilmiştir.

⁶ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu 'Umde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 2314), Ia, 127b; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zumûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Şerefettin Yaltkaya (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/210-211; Hasan Fehmi Ulus, *Şemseddîn en-Niksârî ve Şerhu'l-İdâh* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 9-14.

⁷ Bedreddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-‘Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 631), 1b-2a.

⁸ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-İdâh*, thk. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 2.

⁹ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-Nükâtî'l-erba'în* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 277), 21b-39b.

¹⁰ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde'ti 'akâidi Ehli's-sünneti ve'l-cemâ'ati*, thk. Ekrem Muhammed İsmail (Amman: Mektebetü'l-Ġanem,

benimsediği görüşlerin yanı sıra onun, kelâm eserlerinde benimsediği diğer itikâdî görüşlerinin de Mâtürîdî düşünceyle tutarlı olduğu görülmektedir.

Şemseddîn en-Niksârî'nin doğumu ve vefat tarihi konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Günümüzde yapılan bir araştırmada Brockelmann'ın eserinde geçen bir pasajdan hareketle onun 766/1365 tarihinde Kirman'da vefat ettiğini ileri sürmüşlerdir.¹¹ Brockelmann'ın aktardığına göre Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), 766/1365'te Kutbüddîn er-Râzî'den (ö. 766/1365) ders almak üzere Herat'a gitmiş, ancak Kutbüddîn er-Râzî yaşlılığından dolayı onu Mısır'daki öğrencisi Mübâreksâh'a (ö. 784/1382'den sonra) yönlendirmiştir. Bir süre Herat'ta kalan Cürçânî, daha sonra Niksârî'den ders almak üzere Kirman'a doğru yola çıkmış fakat 770/1368 tarihinde Kirman'a gelişinden önce Niksârî vefat etmiştir.¹² Arslan, Şemseddîn en-Niksârî'nin *Şerhu'l-İddâh* eserinin muhtemel telif tarihine dair ulaşılan bilgilerin (h. 743-761 yılları arası) pasajda ismi geçen Niksârî'nin vefat tarihiyle tutarlı olduğunu belirterek 766/1365 civarında Kirman'da vefat eden kişinin Şemseddîn en-Niksârî olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹³ Brockelmann'ın Cürçânî-Niksârî ilişkisine dair bu aktarımı, tabakât ve terâcim kitapları ile Cürçânî'nin entelektüel hayatına dair yapılmış çağdaş araştırmalarla uyumsuzdur. Bu çalışmalarda Cürçânî'nin aynı tarihlerde Cemâleddîn Aksarâyî'den (ö. 770/1368-69'dan sonra) ders almak üzere Karaman'a gittiği ancak oraya varmadan Aksarâyî'nin vefat ettiği bilgisi ittifakla aktarılmıştır. Dolayısıyla Aksarâyî ve Karaman isimlerinin Brockelmann tarafından Niksârî ve Kirman şeklinde yanlış kaydedildiği anlaşılmaktadır.¹⁴

Şemseddîn en-Niksârî'nin *Hulâsatü'l-efkâr* eserinin zahriyesinde müellifin vefat tarihiyle ilişkili olması muhtemel şöyle bir not bulunmaktadır: “748 سنة توفي قوبل بأياثلوغ، (Ayasluğ'da mukabele edildi, 748'de vefat etti)”. Eğer bu, Niksârî'nin vefat tarihine ilişkin bir not olarak görülüp onun h. 748'de vefat ettiği kabul edilirse onunla ilgili ulaşılan diğer bilgilerle herhangi bir çelişki ortaya çıkmamaktadır. Bununla birlikte müellifin bu tarihte vefat ettiğini söyleyebilmek için başka kanıtlara ihtiyaç bulunduğu da açıktır. Onun vefatıyla ilgili elimizdeki en kuvvetli bilgi onun 743/1343 yılından sonra vefat ettiğiidir.¹⁵

Şemseddîn en-Niksârî'ye ilişkin herhangi bir bilgiye yer vermeyen Taşköprizâde (ö. 968/1561), Muhyiddîn en-Niksârî hakkında birincil ve güvenilir kaynaklardan önemli bilgiler aktarmıştır. Buna göre Muhyiddîn Muhammed en-Niksârî, Taşköprizâde'nin babasının hem dayısı hem de hocasıdır. Taşköprizâde; babasından, babasının Muhyiddîn en-Niksârî'den, onun da Kâdîzâde Rûmî Efendî'den (ö. 844/1440'tan sonra) *Şerhu Eşkâlî't-te'sîs* ve *Şerhu'l-Çağmîni* eserlerini okuduğunu haber vermiştir. Muhyiddîn en-Niksârî, Kastamonu'da Fethullah Şirvânî'den (ö. 891/1486) de *et-Telvîh* ve *Şerhu'l-Mevâkif* eserlerini okumuştur.¹⁶ Taşköprizâde tam ismini “Muhyiddîn Muhammed b. Hasan b. İbrâhîm en-Niksârî” şeklinde zikrettiği bu âlimin, 901/1495 yılında vefat ettiğini ve Kâdîzâde er-Rûmî'nin öğrencilerinden Fethullah Şirvânî'den matematik okuduğunu aktarmıştır. Taşköprizâde'nin ona nispet ettiği eserler *Tefsîru Sureti'd-Duğân*, Beydâvî tefsirinin haşiyesi ve Şadruşşerîcî'nin (ö. 747/1346) *Şerhu'l-Vikâye* isimli eserinin haşiyesi olmak üzere üç tanedir.¹⁷ Aralarındaki ilmî ve ailevî bağlardan dolayı Muhyiddîn en-Niksârî'yi oldukça iyi tanıyan Taşköprizâde, Şemseddîn en-Niksârî'nin eserlerinin hiçbirini ona nispet etmemiştir.¹⁸ Kâtib Çelebî ise 901/1495 yılında vefat

2022), 153-154, 191-192, 265-267; Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu Kaşideti bed'îl-emâlî*, thk. Ekrem Muhammed İsmail (Amman: Mektebetü'l-Ğanem, 2022), 383, 413. 2022 yılında yapılmış bu çalışmanın muhakkiki Ekrem Muhammed İsmail, Şemseddîn en-Niksârî'nin bu iki eserini hatalı bir şekilde Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet ederek neşrettiğinden bu makalede iki eserin söz konusu neşirlerine atıfta bulunulduğunda gerçek müellifi Şemseddîn en-Niksârî'nin ismi köşeli parantez [ ] içinde verilmiştir.

¹¹ Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 270.

¹² Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* (Leiden: Brill, 1938), Suppl. 2/305.

¹³ Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 267-270. Arslan, Cürçânî'nin Niksârî'den ders almak üzere Kirman'a gelmesinin tarihi olarak Cürçânî'nin Kutbüddîn'in yanına gittiği 766/1365 tarihini zikretmiştir. Bu, Brockelmann'ın naklinin tarihle ilgili kısmının Gümüş tarafından yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Zira Brockelmann, Cürçânî'nin Niksârî'yle görüşmek üzere yola çıktığı tarihi 770/1368 olarak zikretmiştir. Diğer taraftan Gümüş, burada bahsedilen kişinin Niksârî değil, Cemâleddin Aksarâyî olduğu kanaatini taşımakla birlikte dipnotta Brockelmann'ın bu açıklamasına da yer vermiştir. Bk. Sadrettin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dili Edebiyatındaki Yeri* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1984), 87.

¹⁴ Muhammet Ali Koca, “Seyyid Şerîf el-Cürçânî: Hayatı, Entelektüel İlişkileri ve Eserleri”, *Tesdîdü'l-kavâid fi şerhi Tecridü'l-akâid ve me'ahu Hâşiyetü't-Tecrid: İnceleme* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/44-51; Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dili Edebiyatındaki Yeri*, 87; Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şakâikü'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Muhammed Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 51; Mahmûd b. Süleyman Kefevî, *Ketâbü'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2017), 4/75.

¹⁵ Şemseddîn en-Niksârî'nin, *Şerhu'l-İddâh*'ta Şerefüddîn et-İbî'ye atıfta bulunduğu “Allah onun kabrini nurlandırın” şeklinde dua cümlelerine yer vermesi bu eserini İbî'nin vefat ettiği 743/1343 yılından sonra telif ettiğini göstermektedir. Bk. Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 268-269.

¹⁶ Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 187.

¹⁷ Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 441-443.

¹⁸ İbnü'l-İmâd ve Leknevî'nin Muhyiddîn en-Niksârî ile ilgili aktardığı bilgiler de Taşköprizâde'nin zikrettiği açıklamalarla paraleldir. Bk. Ebü'l-Felâh Abdülhâ b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmut Arnavut (Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986), 10/14; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhâ b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Ahmed ez-Za'îbî (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998), 254.

eden Muḥammed b. İbrâhîm en-Niksârî'nin unvanını bazı yerlerde Muḥyiddîn bazen de Şemseddîn şeklinde zikretmiştir.¹⁹ Kâtib Çelebî'nin Şemseddîn ve Muḥyiddîn lakaplı iki Niksârî'yi birbiriyle karıştırıp Şemseddîn en-Niksârî'nin bir çok eserini Muḥyiddîn en-Niksârî'ye etmesi şeklindeki hata, ondan sonraki bazı tabâkât ve terâcim kitaplarında da devam etmiştir.²⁰

2. Şemseddîn en-Niksârî'nin Hocaları

Kaynaklarda Şemseddîn en-Niksârî'nin ilmî hayatına dair bilgiler yetersiz olduğundan dolayı onun kendi eserlerindeki açıklamaları ve bazı eserlerin başında yer alan ilmi rivayet silsileleri sayesinde Şerefüddîn et-Ṭîbî (ö. 743/1343) ve Ḥusâmüddîn es-Sıgnâkî (ö. 714/1314) olmak üzere iki hocası tespit edilmiştir.

2.1. Şerefüddîn et-Ṭîbî

İran'ın Ṭîb şehrinde dünyaya gelen ve yaşamını Tebriz'de devam ettiren Şerefüddîn et-Ṭîbî; tefsir, hadis ve dil alanlarında ilmî faaliyetlerde bulunmuş bir âlimdir.²¹ Şerefüddîn et-Ṭîbî'ye dair çalışmalarda öğrencileri arasında Şemseddîn en-Niksârî'nin ismi geçmemekle birlikte Niksârî'nin farklı eserlerindeki açıklamalarından hareketle onun Ṭîbî'nin öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Niksârî, farklı eserlerinde Ṭîbî'nin ismini zikretmeksizin kendisinden yaptığı alıntılarda onu hocası olduğuna delalet eden sıfatlarla nitelemiştir.

Şemseddîn en-Niksârî, Hanefî ve Mâtürîdî olmasına rağmen *Şerhu'l-'Umde* eserinde çağdaşı Şâfi'î ve Eş'ârî âlim Şerefüddîn et-Ṭîbî'den²² bahsederken "Hocamız (*Şeyhunâ*)" lafzını kullanmıştır. Niksârî, Ṭîbî'nin *Futûhu'l-ğayb* isimli *Keşşâf* şerhinden alıntı yaparken "Hocamız *Şeyhulislâm*", "Hocamız *Şerhu'l-Keşşâf* ta şöyle dedi" ve "Hocamız *Şeyhulislâm Keşşâf* şârihi" ifadeleriyle Ṭîbî'den alıntılar yapmıştır.²³ Niksârî bazen de Şihâbüddîn Faḍlullâh b. Ḥüseyn et-Türbiştî/ et-Türpiştî (ö. 661/1263), Vâhidî (ö. 468/1076) ve Secâvendî (ö. 560/1165) gibi bazı âlimlerden yaptığı nakilleri isim vermeden yine Ṭîbî'nin *Futûhu'l-ğayb* eserinden almıştır. Ṭîbî'nin el-Ḥaṭṭâbî (ö. 388/998) gibi bazı âlimlerden aktardığı ifadelerin de zaman zaman Niksârî tarafından herhangi bir isim veya kaynak zikredilmeden doğrudan kendi eserine alındığı görülmüştür.²⁴ Dolayısıyla *Şerhu'l-'Umde* eserinde Niksârî'nin başlıca kaynaklarından birinin hocası Ṭîbî'nin *Futûhu'l-ğayb* eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Niksârî *Şerhu'l-İddâh* eserinde de Ṭîbî'ye çok sayıda atıfta bulunmakta ve ondan övgüyle bahsetmiştir. O, Ṭîbî'nin *el-Keşşâf* şerhinden yaptığı alıntılarda müellifin ismini zikretmeden "Hocam" ve "Hocam ve Efendim (*Şeyhî ve Mevlâye*)" şeklindeki sıfatlarla onu nitelemiştir. Bu alıntılarda bazen şerhin ismini vermezken bazen ise *Şerhu'l-Keşşâf*'ı açıkta ifade ederek nakillerde bulunmuştur.²⁵ *Risâletü'n-nükâti'l-erba'in* isimli eserinde de o, benzer şekilde Ṭîbî'ye "Hocam ve Efendim" sıfatlarıyla atıfta bulunmuştur.²⁶

¹⁹ Kâtib Çelebî çalışmamızın konusuyla ilişkilendirilebilecek dört Niksârî'ye yer vermiştir: Birincisi, *el-İddâh* üzerine *el-İşâh* şeklinde isimlendirdiği bir haşiyesi bulunan, vefat tarihi meçhul Şemseddîn Muḥammed b. Ahmed en-Niksârî'dir. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/210-211. İkincisi, *el-Emâlî* ve *el-'Umde* eserlerini şerh eden ve 901/1495 tarihinde vefat eden eş-Şeyh Şemseddîn Muḥammed en-Niksârî veya Şemseddîn Muḥammed b. İbrâhîm en-Niksârî'dir. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1168, 2/1349-1350. Üçüncüsü, *Tefsîru Sûreti'd-Duḥân* eserini telif etmesinin yanı sıra *el-İddâh*'a şerh, *Şerhu'l-'Akâid* ve *Şerhu'l-Vikâye* eserlerine de haşiyeye yazmış olan ve 901/1495 yılında vefat eden Muḥyiddîn Muḥammed b. İbrâhîm b. Hasan en-Niksârî'dir. Vefat tarihlerine dair verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere Kâtib Çelebî, bu Niksârî'nin ikinci sırada zikredilenle aynı kişiler olduğunu düşünmektedir. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/210-211, 1/450, 2/1146, 2/2020-2022. Dördüncüsü ise, *Şerhu'l-Hârûniyye* eserinin müellifi 'Allâme Şemseddîn en-Niksârî'dir. Kâtib Çelebî, bu âlimin, 8. Yy.' da vefat eden Niksârî mi yoksa muahhar Niksârî mi olduğuna dair bilgi vermemiştir. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2027.

²⁰ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 8/196; 12/81; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin: esmâ'ül-mü'ellifin ve âşârü'l-mu'annifin*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç (İstanbul: MEB Yayınları, 1951), 2/218; Mehmet Tahir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. M. A. Yekta Saraç (Ankara: TÜBA, 2016), 1/437-438. Geç dönem kaynaklarında Şemseddîn en-Niksârî'nin eserlerinin hatalı bir şekilde Muḥyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmesi sorunu DİA'nın "en-Niksârî" maddesinde de aynı şekilde devam etmiştir. Bk. Hasan Gökbulut, "Niksârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/122. Kalaycı da bu hatalı nisbetin Kâtib Çelebî'den kaynaklandığını ve ondan sonra Şemseddîn en-Niksârî'ye ait iki eserin Muḥyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmeye başlandığını ifade etmiştir. Bk. Kalaycı, "Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?", 505.

²¹ Muhammet Sacit Kurt, "Şerefüddîn et-Ṭîbî: Hayatı ve Eserleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 230.

²² Ṭîbî'nin Şâfi'î ve Eş'ârî mezhebini benimsediğini gösteren fikhî ve kelâmî görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kurt, "Şerefüddîn et-Ṭîbî: Hayatı ve Eserleri", 225-229.

²³ Muḥyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 174-175, 177, 325; krş. Şerefüddîn Ḥüseyn b. 'Abdillâh et-Ṭîbî, *Futûhu'l-ğayb fi'l-keşf'an knâi'r-raybi: Ḥâşiyetü't-Ṭîbî 'ale'l-Keşşâf*, thk. İyâd Ahmed el-Gavc - Cemîl Muhammed Benî Atâ (Dubai: Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2013), 16/170, 6/200, 6/658.

²⁴ Muḥyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 176, 177, 252-253; krş. Ṭîbî, *Futûhu'l-ğayb*, 6/198, 6/200, 7/570.

²⁵ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-İddâh* (Yusuf Ağa, 329), 4b, 60a, 74b; krş. Ṭîbî, *Futûhu'l-ğayb*, 3/519, 16/510, 9/312; Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili", 268-270.

²⁶ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-nükâti'l-erba'in* (Şehid Ali Paşa, 277), 23b-24a.

Şemseddîn en-Niksârî belâgat alanındaki çalışması *Şerhu'l-İdâh*'ta *Şerhu't-Tibyân* ismiyle bir şerhe atıfta bulunmuştur.²⁷ Bazı kaynaklar Tîbî'nin, 725/1325 yılında belâgat ilmine dair *et-Tibyân fi'l-me'ânî ve'l-beyân* isimli eserini yazdıktan sonra 737/1337 yılında da bu eserine *Hadâîku'l-beyân fi şerhi't-Tibyân* başlıklı bir şerh kaleme aldığını ifade etmiştir.²⁸ Ancak *Hadâîk* şerhinin Tîbî'nin öğrencisi 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî'ye ait olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır.²⁹ Niksârî'nin Tîbî'ye yönelik referanslarında çoğunlukla "Hocam" ve "Efendim" gibi onun hocası olduğunu gösteren sıfatlar kullanmasına rağmen *Şerhu't-Tibyân*'dan yaptığı alıntılarda bu tür sıfatlar zikretmemesi bu şerhin el-Erdebîlî'ye ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Tîbî'nin öğrencisi olması dolayısıyla Şemseddîn en-Niksârî'nin 'Alî b. 'Îsâ el-Erdebîlî'yle aynı ilmi ağın içinde yer aldığı ve aralarında ilmî münasebetlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Hüsâmüddîn Hüseyin es-Sıgnâkî

Hüsâmü'l-mille ve'd-dîn, Sâhibü'n-Nihâye ve Şârihu'l-Hidâye gibi lakaplarla bilinen Hüsâmüddîn Hüseyin es-Sıgnâkî, başta fıkıh ve kelâm olmak üzere fıkıh usulü ve dil ilimlerinde telif ettiği eserlerle İslâmî ilimlerdeki yetkinliğini ortaya koymuştur. Mâverâünnehir, Bağdat, Kâhire ve Halep'te ilmî tedris faaliyetlerinde bulunan Sıgnâkî, kendisinden sonra gelen birçok Hanefî âlimin icâzet silsilesinde yer almıştır.³⁰

Hâfızuddîn el-Kebîr el-Buhârî ve Fahrüddîn el-Mâymergî gibi meşhur âlimlerden ders alan Sıgnâkî, aralarında Celâluddîn el-Kurlânî, Şemsuddîn el-Kâşgarî, Kıvâmuddîn el-Kâkî (ö. 749/1348) ve Celâluddîn el-Gücdüvânî'nin (ö. 730/1329) bulunduğu pek çok talebe yetiştirmiştir.³¹ Sıgnâkî'nin Şemseddîn en-Niksârî'nin hocası olduğu bilgisi, Bedreddîn el-'Aynî'nin *el-Binâye* eserinde geçmektedir. Buhârî şârihi el-'Aynî, Merğînânî'nin Hanefî fıkıhına dair eseri *el-Hidâye*'ye yazdığı *el-Binâye* isimli şerhinin mukaddimesinde eser için sahip olduğu dört rivayet senedinin ilkinin şu sırayla zikretmektedir: Şerefüddîn es-Surmârî > **Şemseddîn en-Niksârî** + Tâcuddîn el-Kürdî > Hüsâmüddîn es-Sıgnâkî > Hâfızuddîn el-Buhârî > Şemsüleimme el-Kerderî > Muşannif (el-Merğînânî).³² Bu rivayet senedinde de görüldüğü üzere Şemseddîn en-Niksârî'nin *el-Hidâye*'nin icâzetini kendisinden aldığı fıkıh alanındaki hocası Sıgnâkî'dir.

Sıgnâkî'nin *en-Necâh* ve *el-Vâfi* eserlerini tahkik eden araştırmacılar *el-Binâye*'de geçen yukarıdaki ilim silsilesini kaynak göstererek onun Şemseddîn et-Tükserî/et-Tekserî (التكسري) isimli bir öğrencisi olduğunu zikretmişlerdir.³³ Şemseddîn en-Niksârî'nin nisbesi *el-Binâye*'nin yazma nüshalarında en-Nikserî (التكسري) olarak geçtiği gibi bazı yazmalarda ise hatalı noktalamadan dolayı et-Tükserî/et-Tekserî (التكسري) şeklinde yer almıştır.³⁴ Dolayısıyla bu muhakkiklerin Sıgnâkî'nin öğrencisi olarak zikrettikleri Şemseddîn et-Tükserî, aslında Şemseddîn en-Niksârî'nin kendisidir.

3. Öğrencileri

Yapılan araştırmalar neticesinde Şemseddîn en-Niksârî'nin iki öğrencisi tespit edilmiştir: Şerefüddîn es-Surmârî (ö. 788/1386) ve Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa (ö. 789/1387).

3.1. Şerefüddîn es-Surmârî

Tam ismi allâme Şeyh Şerefüddîn Ebu'r-rûh 'Îsâ b. el-Hâs b. Maḥmûd es-Surmârî al-'Ayıntâbî olan bu âlim, aslen Surmârlı iken Antep'i vatan edinmesinden dolayı daha sonra el-'Ayıntâbî nisbesiyle de anılmıştır. Başta tefsir olmak üzere dil ilimleri ve fıkıhta yetkin olan Surmârî, döneminin önde gelen Hanefî imamlarından biriydi.³⁵ Şerefüddîn es-Surmârî'nin önde gelen talebelerinden

²⁷ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-İdâh* (Yusuf Ağa, 329), 5a, 22b, 27b, 44a, 52b, 64a, 65a; Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili", 276.

²⁸ Kurt, "Şerefüddîn et-Tîbî: Hayatı ve Eserleri", 231-232; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-İdâh*, 14, 166, 201, 204.

²⁹ Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili", 276.

³⁰ Rahmi Yaran, "Siğnâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/164-166; Ali Tarık Ziyat Yılmaz, "Hüsâmeddin Hüseyin es-Sıgnâkî'nin Hayatı ve Eserleri", *et-Tesdîd fi şerhi't-Temhîd* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 1/22-25.

³¹ Kefevî, *Ketâ'ib*, 3/359-361; Yılmaz, "Hüsâmeddin Hüseyin es-Sıgnâkî'nin Hayatı ve Eserleri", 19-22.

³² 'Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Fazıl Ahmed Paşa, 631), 1b-2a; Kalaycı, "Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?", 499-500; Kalaycı, "Fuḫahâ'-i Rûm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası", 27.

³³ Abdullah Osman Abdurrahman Sultan, "Dirâse", *en-Necâhü't-tâli tilve'l-merâh li-Hüsâmüddîn es-Sıgnâkî: Tahkîk ve Dirâse (Yüksek Lisans Tezi)* (Mekke: Câmîatiü Ümmü'l-Kurâ, 1414), 35; Ahmed Muhammed Maḥmûd el-Yemânî, "el-Ḳısmu'd-dirâsi", *Dirâse ve tahkîku Kitâbi'l-vâfi fi uşûli'l-fıkh (Doktora Tezi)* (Mekke: Câmîatiü Ümmü'l-Kurâ, 1417), 1/55; Yılmaz, "Hüsâmeddin Hüseyin es-Sıgnâkî'nin Hayatı ve Eserleri", 22.

³⁴ Kalaycı, "Fuḫahâ'-i Rûm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası", 499.

³⁵ Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ b. Aḥmed el-'Aynî, *İkdü'l-cümân fi târihi ehlî'z-zamân* (Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 2395), 250, 312-313. 'Aynî, hocasının tefsir alanında ne kadar yetkin olduğunu doğrudan ondan işittiği bir hatıradan hareketle ifade etmiştir. Buna göre bir gün Surmârî uyku ile uyanıklık arasında oturuyorken Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmış ve Resulullah'ın talebi üzerine bazı ayetleri tefsir ettikten sonra Efendimiz, kendisine

Bedreddîn el-‘Aynî, *el-Binâye* isimli şerhinin mukaddimesinde ilk icâzet silsilesinde hocası olarak Şerefüddîn es-Surmârî’yi zikretmiştir. ‘Aynî’nin rivayet zincirinde yer alan Surmârî’nin hocaları ise Şemseddîn en-Niksârî ile Tâcuddîn el-Kürdî’dir.³⁶ ‘*İkdü’l-cümân* eserinde de ‘Aynî, Surmârî’nin Şemseddîn en-Niksârî’den *Şerhu’l-Hârûniyye fi’t-taşrif* eserinin icâzetini aldığını ve kendisinin de hocasından bu eseri okuyup icâzetini aldığını haber vermiştir.³⁷ Müstakîmzâde de muhtemelen ‘Aynî’nin verdiği bilgilerden hareketle Şemseddîn en-Niksârî’nin es-Surmârî’nin hocası olduğunu söylemiştir.³⁸

Surmârî’nin derslerine uzun yıllar devam ettiğini ifade eden ‘Aynî, kendisinden fetva, ders verme ve va‘z etme icâzetini aldığını aktarmış ve el yazısıyla kaleme aldığı icâzetin bir kopyasına ‘*İkdü’l-cümân* eserinde yer vermiştir.³⁹ ‘Aynî, Surmârî’nin ders halkalarında bazılarını bizzat hocasına okuyarak, bir kısmını da halkadaki başka öğrencilerin okuduğu kendisinin de dinleyici konumunda bulunarak çok sayıda eserin icâzetini aldığını ifade etmiştir.⁴⁰ ‘Aynî’nin Surmârî’den okuduğu eserlere dair verdiği listeden hareketle Surmârî’nin okuttuğu eserler, hocaları ve öğrencileri hakkında detaylı bilgilere ulaşabiliyoruz. Buna göre Surmârî, Şemseddîn en-Niksârî’den okuduğu *Şerhu’l-Hârûniyye*’nin yanı sıra Şerefüddîn et-Ṭîbî’den kendi telifi *et-Tibyân fi’l-me‘ânî ve’l-beyân*, Şeyh İmâm ‘Allâme Ebü’l-Ḥasan ‘Alî b. Ebî Muḥammed ‘Abdullah b. Ebî’l-Ḥasan el-Erdebînî (el-Erdebîlî) et-Tebrîzî’den Sekkâkî’nin (ö. 626/1229) *Miftâhu’l-ulûm*, Şemseddîn el-Ḥalḥâlî’den (ö. 745/1345) kendi eseri *Şerhu’t-Telḥîş*, Abdülaziz el-Buḥârî’den (ö. 730/1330) *Uşûlü’l-Pezdevî*’ye yazdığı *Keşfu’l-esrâr (el-Keşfü’l-kebîr)* isimli kendi şerhi, Sirâcuddîn el-Hindî’den (ö. 773/1372) kendi eseri *Şerhu’l-Muḡnî fi’l-uşûl*, Faḥreddîn el-Çârperdî’den (ö. 746/1346) kendi eseri *Şerhu’ş-Şâfiye fi’t-taşrif* ve Zemaşşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* eserlerini okuyup icâzetini almıştır. Surmârî; Azerbaycan, Diyarbakır ve Rum taraflarındaki illerde bu hocalardan ilim öğrenmiştir.⁴¹ Başta Bedreddîn el-‘Aynî olmak üzere aralarında Cemâleddîn Yûsuf el-‘Ayıntâbî, Şafiyüddîn Muştâfâ b. el-Mezânî er-Rûmî el-‘Ayıntâbî, Şeyh el-Fâdil Hoca Aḥmed Azerbaycânî el-Ḥanefî ve Şeyh Nûreddîn ‘Alî el-Ferâ el-‘Ayıntâbî gibi isimlere ders vermiştir.⁴²

‘Aynî’nin aktardığına göre, Şerefüddîn es-Surmârî, 27 Şevval 788/21 Kasım 1386 yılında Antep’te vefat etmiştir.⁴³

3.2. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa

Şemseddîn en-Niksârî’nin öğrencilerinden biri de ilk Osmanlı vezirlerinden Çandarlı (Cendereli) Kara Halil Hayrettin Paşa’dır. Çandarlı Hayrettin Paşa’nın 766 yılında telif ettiği ve müellif nüshası Carullah 1812’de kayıtlı bulunan *Şerhu’t-Telḥîş* eserinin mukaddimesindeki bilgilerden hareketle onun en-Niksârî’nin öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Girişte Çandarlı Kara Halil, kendi eserini telif ederken istifade ettiği *et-Telḥîş* şerhlerini müelliflerinin isimleriyle zikrederken “Hocam (Şeyhî) en-Niksârî’nin *Şerhu’l-İdâhî*’i” diyerek Niksârî ve belâgat eserine de yer vermiştir. Burada Çandarlı Kara Halil’in sadece Niksârî için kullandığı “Hocam” ifadesi onun en-Niksârî’nin öğrencisi olduğunu göstermektedir.⁴⁴

Çandarlı Kara Halil’in eserinin müellif nüshasının zahriyesine Carullah Efendi’nin hattıyla yazılmış açıklama notunda Çandarlı Kara Halil’in Tâcuddîn el-Kürdî’yle akrabalık bağı (kızıyla evlenmesi sebebiyle oluşan) bulunduğu, Orhangazi döneminde (1324-1362) başta Kâdî iken sonradan vezir olduğu ifade edilmiş ve notun sonunda ise “*İdâhî* şârihi eş-Şeyh en-Niksârî’nin öğrencilerinden olduğu” ifade edilmiştir.⁴⁵ Niksârî’nin Çandarlı Kara Halil ve Tâcuddîn el-Kürdî ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda aynı ilmî ağın içinde yer alan dönemin önemli isimlerinden ‘Alâüddîn el-Esved (ö. 800/1397) ile de görüşmüş

ayetlerin tefsirinin iznini ve icâzetini vermiş ve ondan bu ayet tefsirlerini ümmetine ulaştırmasını istemiştir. Bk. ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 314-316.

³⁶ ‘Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye* (Fazıl Ahmed Paşa, 631), 1b-2a; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav’ül-lâmî li-ehli’l-karnî’t-tâsi’* (Beirut: Dârü’l-Cil, 1992), 10/131; Kalaycı, “Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?”, 498-506; Kalaycı, “Fuḫahâ’-i Rûm: Beyâzîzâde Aḥmed Efendi’nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası”, 26-27; Ali Osman Koçkuzu, “Aynî, Bedreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/271-272; Kurt, “Şerefüddîn et-Ṭîbî: Hayatı ve Eserleri”, 254; Kurt, “Şerefüddîn et-Ṭîbî: Hayatı ve Eserleri”, 254.

³⁷ ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 320.

³⁸ Süleymân Sa‘deddin b. Mehmed Emîn b. Mehmed el-İstanbulî Müstakîmzâde, *Mecelletü’n-nişâb fi’n-neseb ve’l-künâ ve’l-elḳâb* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628), 431b.

³⁹ ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 316-318.

⁴⁰ ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 318-321. ‘Aynî, 781 yılında kendisi henüz 18 yaşında iken Şerefüddîn es-Surmârî’den *Miftâh fi’l-me‘ânî ve’l-beyân* ile Zemaşşerî’nin *el-Keşşâf*’ını ders almaya başladığını zikretmiştir. Bk. ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 250.

⁴¹ ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 76, 312-313, 318-321.

⁴² ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 318-321.

⁴³ ‘Aynî, *İkdü’l-cümân* (Veliyyüddin Efendi, 2395), 321.

⁴⁴ Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, *Şerhu’t-Telḥîş* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1812), 1a. Arslan da bu bilgiden hareketle Çandarlı Kara Halil’in Niksârî’nin öğrencisi olduğunu ifade etmiştir. Bk. Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu’l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 268, 270.

⁴⁵ Hayrettin Paşa, *Şerhu’t-Telḥîş* (Carullah, 1812), 1a.

olma ihtimali bulunmaktadır. el-‘Aynî'nin rivayet senedinde geçtiği üzere Tâcuddîn el-Kürdî ile Şemseddîn en-Niksârî'nin ortak talebeleri (es-Surmârî) ve ortak hocalarının (es-Sıgnâkî) de talebelerinin bulunması bu iki ismin ders arkadaşlığından yollarının kesiştiğine işaret sayılabilir. Çandarlı Kara Halil'in diğer bir hocası da İznik medresesinde müderrislik yapan Tâcuddîn el-Kürdî'nin kızıyla evlenen ve el-Kürdî'den sonra medresenin müderrisliğine atanan ‘Alaüddîn el-Esved’tir.⁴⁶ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ‘Alâüddîn el-Esved’in de Niksârî ile ilmî ilişkilerinin bulunmasını muhtemel kılmakla birlikte kesin bir sonuca varabilmek için bu ilmî ağın başka veriler ışığında daha derinlikli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

4. Eserleri

Şemseddîn en-Niksârî'nin belâgat, sarf, nahiv ve kelâm ilminde telif ettiği eserleri günümüze ulaşmış, bunlardan sadece belâgat ilmine dair eseri kendisine nispet edilmiş, diğerleri ise çoğunlukla Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmiştir. Şemseddîn en-Niksârî'nin tesbit edilen çalışmalarından *Şerhu'l-Hârûniyye* sarf ilminde, *Hulâsatü'l-efkâr ve Risâle fi mes'ele'l-kühîl* nahiv ilminde, *Şerhu'l-İddâh* belâgat alanında, *Şerhu'l-Umde* ve *Şerhu'l-Emâlî* kelâm alanında telif edilmiş eserlerdir. Niksârî'nin *en-Nükâtü'l-erba'în* isimli risalesi ise tefsir, hadis, kelam, fıkıh ve dil gibi farklı disiplinlerden sadece belirli problemleri muhtasar şekilde ele alan bir eserdir.

4.1. Şerhu'l-Hârûniyye

Sarf ilmine dair kaleme alınmış *el-Hârûniyye fi't-taşrif*'in müellifi, eserin şârihi Niksârî'nin de belirttiğine göre Necmüddîn Ömer b. el-Herevî'dir. Eserin girişinde müellif Necmüddîn Ömer, bunu Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Muhammed b. es-Sâhib Bahâüddîn Muhammed el-Cüveynî'nin (ö. 683/1284) oğulları Vezir es-Sâhib Bahâüddîn Muhammed ve Veliyüddîn Hârûn b. Muhammed el-Cüveynî için yazdığı ifade etmiştir.⁴⁷ Meşhur İlhanlı tarihçi ve devlet adamı Alâüddîn Atâ Melik el-Cüveynî'nin (ö. 681/1283) kardeşi olan Şemseddîn el-Cüveynî, vezirlik yaptığı süre içinde ilim adamları ile sanat ehlinin hâmesi olmuş ve bu sebeple de Nasîrüddîn et-Tûsî (ö. 672/1274), Faḥreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289) ve Şafiyüddîn el-Urmevî (ö. 693/1294) gibi âlimler telif ettikleri eserleri kendisine ithâf etmişlerdir. Bağdat yöneticiliği yapan Veliyüddîn (Şerefüddîn) Hârûn da ilim adamlarına oldukça değer vermiş ve meclisi sürekli âlimlerle dolup taşmıştır. Bu nedenle Şafiyüddîn Urmevî de musikiye dair kaleme aldığı eserine onun adına nisbetle *er-Risâletü's-Şerefiyye* ismini vermiştir.⁴⁸

el-Hârûniyye eserin müellifinin Necmü'l-mille ve'd-dîn Ömer b. el-İmâm el-Herevî olduğu bizzât eserin şârihi Şemseddîn en-Niksârî tarafından zikredilmekle birlikte bu âlim hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Kâtib Çelebî, Allâme Şemseddîn Niksârî'nin *el-Hârûniyye* üzerine yazdığı ve الحمد لله الذي دل على وجوده الحق şeklinde başlayan bir şerhinin bulunduğunu aktarmıştır.⁴⁹ Diğer taraftan bazı kataloglarda bu eserin yine yanlış bir şekilde Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edildiği görülmektedir.⁵⁰

Şerhu'l-Hârûniyye'nin Muhyiddîn en-Niksârî'nin eseri olamayacağı, aksine Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olduğuna ilişkin üç kanıt zikredilebilir:

i) Daha önce de zikredildiği üzere ‘Aynî'nin, *Şerhu'l-Hârûniyye fi't-taşrif* isimli eserin icazetini hocası Surmârî'den, hocasının da eserin müellifi Şemseddîn en-Niksârî'den aldığı ifade etmesi⁵¹ Niksârî'nin *Şerhu'l-Hârûniyye* isimli bir eserin bulunduğunun en güçlü delilidir.

ii) Eserin erken tarihli, özellikle de Şemseddîn en-Niksârî'nin yaşadığı dönemde istinsah edilmiş nüshalarının bulunması. Eserin tespit edebildiğimiz en erken tarihli nüshası, 757/1356 yılında istinsah edilen Ankara İl Halk Kütüphanesi 4531 numarada kayıtlı nüshadır. Müstensih İbrahim b. Ebî Ali ilk başta bu eseri istinsah ettikten sonra Yaḥyâ b. İbrâhîm b. Abdisselâm'ın *Şerhu'l-‘İzzî* eserinin istinsahını tamamlamıştır. *Şerhu'l-Hârûniyye* eserinde istinsah tarihi ve müstensih bilgisi bulunmamakla birlikte *Şerhu'l-‘İzzî*'nin sonunda 757/1356 tarihi ve müstensih bilgisi yer almaktadır. İki eserin istinsahı aynı hatla ve peşi sıra yazıldığından

⁴⁶ Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 35; Kalaycı, “Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânîyüki Olabilir mi?”, 488, 526, 530-531; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve Kumandanlığı”, *Belleten* 23/91 (1959), 458-460; Kefevî, *Ketâ'ib*, 4/119.

⁴⁷ Necmüddîn Ömer b. el-Herevî, *el-Hârûniyye fi't-taşrif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3061), 1b-3a; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2027; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dârü'l-İlm Li'l-melâyîn, 2002), 8/63.

⁴⁸ Tahsin Yazıcı, “Cüveynî, Şemseddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/144-146; Mürsel Öztürk, “Giriş”, *Tarih-i Cihan Güşa* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 42-44; Mehmet Nuri Uygun, “Şafiyüddîn el-Urmevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/480.

⁴⁹ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2027; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Hârûniyye*, Ankara İl Halk Kütüphanesi, 4531, 1b.

⁵⁰ Wilhelm Ahlwardt, *Verzeichnis der Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin* (Berlin: A. Asher & Co, 1894), 6/158.

⁵¹ ‘Aynî, *İkdhü'l-cümân* (Veliyüddîn Efendi, 2395), 320.

Şerhu'l-Hârûniyye'nin de yakın tarihte ve aynı kişi tarafından istinsah edildiği rahatlıkla söylenebilir.⁵² Eserin Carullah 1999 numaralı mecmua içinde yer alan yazma nüshası ise öncekinden bir yıl sonra 758/1357 yılında istinsah edilmiştir.⁵³

iii) Âlimlerin erken tarihlerden itibaren en-Niksârî'nin bu eserinden yaptığı alıntılar da bu eserin müellifinin Şemseddîn en-Niksârî olduğunu göstermektedir. Örneğin Hasan b. Mûsâ isimli bir âlim 784/1382-1383 tarihinde kendisi için istinsah ettiği *el-Hârûniyye*'nin kenarlarına yine kendi el yazısıyla eklediği notların altına onları Şemseddîn en-Niksârî'den aldığını gösterecek şekilde "en-Niksârî" lafzını yazmıştır. Bu notlar incelendiğinde onların Niksârî'nin *Şerhu'l-Hârûniyye* eserinin ilgili kısımlarıyla aynı olduğu görülmektedir.⁵⁴

Niksârî'nin bu eserinin yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunmaktadır.⁵⁵ Kataloglarda Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 982 numaralı mecmuadaki *Şerhu'l-Hârûniyye* de Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilmesine rağmen detaylı bir şekilde incelendiğinde bu yazma eserin, hayatına ve kimliğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamayan başka bir âlime ait olduğu görülmüştür. Bu mecmuada ilk sırada yer alan *el-Hârûniyye* metni 27 Şevvâl 733/1333 tarihinde, sonrasında gelen müellifi meçhul *Şerhu'l-Hârûniyye* ise Zilkâde 733/1333'te istinsah edilmiştir.⁵⁶

4.2. Hülâşatü'l-efkâr (Şerhu Lübbi'l-elbâb)

Bedreddîn el-ʿAynî, nahiv alanında telif edilmiş bu eseri *Şerhu'l-Lüb fi'n-naḥv* ismiyle Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilmiştir. ʿAynî, Surmârî'nin hocaları arasında Şemseddîn en-Niksârî'yi zikrettiği bölümde onu "Şâriḥu Kitâbi'l-Lüb fi'n-naḥv ve ğayrihi (Kitâbü'l-Lüb fi'n-naḥv ve ondan başka eserlerin şârihi)" şeklinde tavsif etmiştir. Bu ifadelerden Niksârî'nin hem *el-Lüb fi'n-naḥv* eserini hem de başka eserleri şerh ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilen bu şerhin tespiti için öncelikle onun şerh ettiği *el-Lüb fi'n-naḥv* isimli metni ve müellifini belirlemek gerekmektedir. Bu çerçevede kataloglar ve bibliyografik eserler incelendiğinde Niksârî'nin yaşadığı dönem veya öncesinde nahiv alanında telif edilmiş *el-Lüb/el-Lübâb* ismini taşıyan dört farklı eserin bulunduğu görülmüştür. Bu eserlerden ikisinin aynı müellife nispet edilmesi ve çok sayıda *el-Lüb/el-Lübâb* şerhinin yazma eser kütüphanelerinde bulunması eserlerin birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Niksârî'nin şerhinin doğru bir şekilde tespiti için bu dört *el-Lüb/el-Lübâb* eserleri ile şerhlerinin incelenmesi faydalı olacaktır.

1. *el-Lübâb fi ilmi'l-irâb*: İmâm Tâcüddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Aḥmed Seyf el-Fâḍıl el-İsferâyînî'ye (ö. 684/1285) ait bu eserin ismi Kâtib Çelebî tarafından *el-Lübâb fi'n-naḥv* olarak kaydedilmekle birlikte şârihlerin bir kısmı *el-Lübâb fi ilmi'l-irâb*, bazıları ise *el-Lübâb fi'n-naḥv* şeklinde zikretmişlerdir.⁵⁸ Esere altı şerhin yazıldığı ifade edilmiştir: Birincisi, Ebû Muḥammed Cemâlüddîn ʿAbdullâh b. Muḥammed b. Aḥmed eş-Şerîf el-Ḥüseynî en-Nisâbü'rî (ö. 776/1375) en-Nukrekâr'ın *el-ʿUbâb fi şerhi'l-Lübâb* isimli şerhidir. Eserin mukaddimesinde ve sonunda yer alan bilgiler sayesinde ana metin ile şerhin isimleri ve her ikisinin müelliflerinin isimleri konusunda bir kesinliğe sahip olduğumuzu ifade edebiliriz.⁵⁹ İkinci şerh, Yaḥyâ b. Kasım el-Fâḍıl el-

⁵² Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Hârûniyye*, 4531, 1b, 50a, 87b.

⁵³ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Hârûniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1999), 3a, 57b. Bu tarihlerde Muḥyiddîn en-Niksârî henüz dünyaya gelmediği için eserin ona ait olması ihtimal dahilinde değildir.

⁵⁴ Necmüddin Ömer b. el-Herevî, *el-Hârûniyye fi't-taḥrîf* (Laleli, 3061), 30a-31a; krş. Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Hârûniyye*, 4531, 49b-50a.

⁵⁵ Yazma eser kütüphanelerinde bulunan Niksârî'nin bu eserinin bazı nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 60; Amasya Beyazıt Kütüphanesi Gümüşhacı Köyü 44; Beyazıt Kütüphanesi 6663, 6664, 6665; Bursa İnebey Kütüphanesi Haraccı 1619; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2809; Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 4629, Carullah 2006, Fatih 4790, Esad Efendi 3131, Esad Efendi 3141, Hacı Mahmud Efendi 6065, Halet Efendi 491; Riyâd Câmi'atü'l-Melik Su'ûd 6148; Medine Mektebetü Arif Hikmet 414; Princeton University Islamic Manuscripts Library Garrett no. 380H.

⁵⁶ Kütüphane kataloğundaki yanlış nispetten dolayı Arslan da Süleymaniye Kütüphanesi 982'deki nüshayı Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet etmiştir. Bk. Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili", 271.

⁵⁷ ʿAynî, *İkḍü'l-cümân* (Velîyyüddin Efendi, 2395), 312.

⁵⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1543-1544. İrâb, mu'rab, avâmil ve avâmilin muktażileri olmak üzere dört kısım olacak şekilde telif edilen bu metin, أحمد الله cumlesiyle başlamıştır. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1543-1544.

⁵⁹ Müellif, mukaddime şerhini bu şekilde isimlendirdiğini belirtmesinin yanı sıra eserin sonunda da aynı ismi tekrar zikretmiştir. 735/1334-1335 yılında tamamlanan bu şerh الكلمة العليا الذي له الحمد لله cumlesiyle başlamaktadır. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544; Ebû Muḥammed Cemâlüddîn ʿAbdullâh b. Muḥammed b. Aḥmed eş-Şerîf el-Ḥüseynî en-Nisâbü'rî en-Nukrekâr, *el-ʿUbâb fi şerhi'l-Lübâb* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2573), 1b-277b; Tahsin Özcan, "Nukrekâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/232-233. Müellifin nüshasından çoğaltılmış bir nüshadan 787/1385-1386 yılında Dımaşk'taki Hanefiyye Medresesi'nde istinsah edilen ve müellifin nüshasıyla mukabele edileceği belirtilen Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2573'te kayıtlı nüshada bu şerhin müellifinin ʿAbdullâh b. Muḥammed el-Ḥüseynî olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca mukaddime şârih, şerh edilen eserin *el-Lübâb fi ilmi'l-irâb* ve müellifinin de Tâcü'l-mille ve'd-dîn Şerefü'l-İslâm ve'l-Müslimîn Muḥammed b. Muḥammed b. Aḥmed Seyf el-İsferâyînî olduğunu açıklamıştır. Bk. Nukrekâr, *el-ʿUbâb fi şerhi'l-Lübâb* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2573), 1b, 277b. Bu şerhin bazı nüshalarında mukaddime

Yemenî'ye (ö. 750/1349-1350) nispet edilmiştir.⁶⁰ Üçüncüsü, Kuşbüddîn Muhammed b. Mes'ûd b. Maḥmûd Ebi'l-Feth es-Şîrâzî el-Fâli'nin şerhidir.⁶¹ Dördüncüsü, Osmanlı alimi Ala'üddîn 'Alî b. Muhammed Muşannifek'in (ö. 875/1470) şerhidir.⁶² Beşincisi, Muhammed b. Osmân b. Muhammed b. Ebî 'Alî ez-Zevzenî'nin şerhidir.⁶³ Altıncısı, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tebrîzî el-Aksarâyî'nin *Keşfü'l-irâb fi şerhi'l-Lübâb* isimli şerhidir.⁶⁴

2. *Lübbü'l-elbâb fi 'ilmi'l-irâb*: İmâm Tâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed Seyf el-Fâdil el-İsferâyînî'nin nahiv ilmine dair ikinci muhtasar eseridir.⁶⁵ Bu eser üzerine yazılmış beş şerh tespit edilmiştir. Birincisi, *el-Lübâb*'ı da şerh etmiş olan Cemâlüddîn 'Abdullâh en-Nukrekâr tarafından kaleme alınan şerhtir.⁶⁶ İkincisi, *Hulâşatü'l-efkâr fi beyâni zübdeti'l-esrâr min şerhi'l-müşkil min Lübbi'l-elbâb* isimli şerhtir. *Keşfü'z-zünûn*'u neşre hazırlayan Şerafettin Yaltkaya bu eserin müellifinin meçhul olduğunu, en-Niksârî'ye nispet edilen bir nüshasını gördüğünü fakat tam kanaat getiremediğini ifade etmiştir.⁶⁷ Üçüncüsü, Şemsüddîn 'Abdül Mün'im b. Muhammed el-Berķûmî'nin (el-Eberķûhî) şerhidir.⁶⁸ Dördüncüsü, Emînüddîn Ebu'r-rûh 'İsâ b. İsmâ'îl el-Aksarâyî el-Hanefî'ye (ö. 727/1326-27) aittir.⁶⁹ Beşincisi, Şihâbüddîn Aḥmed b. Maḥmûd es-Sivâsî er-Rûmî'nin şerhi olup yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5025'te kayıtlıdır.

3. *Lübbü'l-elbâb fi 'ilmi'l-irâb*: Kâdî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) bu eseri literatürde *Lübbü'l-elbâb fi ilmi'l-irâb* ismiyle ve İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair muhtasar eseri *el-Kâfiye*'nin daha da ihtisar edilerek telif edilmiş olmasından dolayı *Muhtaşaru'l-Kâfiye* ve *Telhişu'l-Kâfiye* gibi isimlerle de anılmıştır.⁷⁰ Beydâvî'nin eserine yazılmış üç şerh vardır. Birincisi, Mevlânâ Mehmed b. Pîr Birgivi'ye (ö. 981/1573) nispet edilen ve *İmtihânü'l-ezkiyâ* ismiyle meşhur şerhtir. Yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan bu eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır. İkincisi, Bâyezid b. 'Abdülğaffâr el-Konevî tarafından kaleme alınan ve Sultan Mehmed b. Murad b. Selim Han'a ithaf edilen şerhtir. Bu eser *Müdrîcü'l-fevâid limâ ulhika bihi'z-zevâid* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu eserde Birgivi'ye çok sayıda red ve itiraz yöneltilmiştir. Üçüncüsü, Günbâtî Muhammed b. 'Alî'ye nispet edilen *Hulâşatü'l-kütüb fi şerhi'l-Lüb* isimli şerhtir.⁷¹

kısmı farklı olup وجوده الحمد لله المقضي الإعراب جملهسىyle başlamaktadır. Örneğin Süleymaniye Kütüphanesi Carullah 1935, Ragıp Paşa 1378, Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu 6415 nüshaları bu şekildedir. Mukaddimedede eserin başka bir şârihine (aşağıda zikredilecektir) “Şârih el-Fâli” şeklinde atıfta bulunulmuş (Bk. Carullah 1935, vr. 1b) ve Sultân Ḥalîlullah b. Sultân Kazân b. Sultan Yisûn'a ithaf edildiği ifade edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla şârih, eseri telif etmesinin üzerinden bir süre geçtikten sonra onu Sultan'a takdim etmek için duruma uygun bir mukaddime kaleme alıp kendisine sunmuştur.

⁶⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544.

⁶¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544. Yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan bu eser, معرفة إعجاز القرآن الذي هدانا إلى معرفة إعجاز القرآن şeklinde ifade etmiş ve onu İsferâyînî'ye nispet etmiştir. Kâtib Çelebi şârihin isminin Muhammed b. Mes'ûd b. Maḥmûd es-Şîrâzî el-Fâli olduğunu söylemesine rağmen müellif eserinin sonunda kendi ismini Muhammed b. Mes'ûd b. Maḥmûd Ebi'l-Feth es-Şîrâzî el-Fâli şeklinde takdim etmiştir. Bk. Muhammed b. Mes'ûd b. Maḥmûd Ebi'l-Feth es-Şîrâzî Kuşbüddîn el-Fâli, *Şerhu'l-Lübâb fi'n-nahv*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2668, 1b, 257a-257b. Bu şerhin 730/1329-1330 yılında istinsah edilmiş olan Selimiye Kütüphanesi 383 (vr. 207a) nüshası ile Raşid Efendi 727 (vr. 230b) numaralı nüshasının sonunda yer alan telif kaydının kopyasına göre şerh, 14 Rebiülevvel 712/1312 Perşembe günü Şîrâz şehrinde tamamlanmıştır. Muhtemelen metin üzerine kaleme alınmış ilk şerh budur.

⁶² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544. 828/1424-1425 yılında Herat'ta tesvidi ve 859/1454-1455 yılında Konya'da tebyizi tamamlanan eser, müellifi tarafından kendi el yazısıyla ilk cilt olarak kaleme alınmıştır. Şerh الافتتاح بالختام في فضالذكر في فضل الافتتاح بالختام şeklinde ifade edilmiştir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin iki nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1988 ve Nuruosmaniye 4594 numarada kayıtlıdır.

⁶³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544. 712/1312-1313 yılında Şîrâz'da bu eser, رب العالمين الحمد لله ifadeleriyle başlamış ve şerhin mukaddimesinde müellif tam ismini zikretmiştir. Eserin nüshalarından bazıları şunlardır: Laleli 3422, Bursa İnebey 233, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 758.

⁶⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1544. Bursa İnebey Kütüphanesi H. Çelebi Koleksiyonu 1070'te yazma nüshası bulunan şerh, الحمد لله الذي أنزل كتابا أشرفت به القلوب cümlesiyle başlamaktadır. Şerhin mukaddimesinde müellif, şerh edilen metnin *el-Lübâb fi 'ilmi'l-irâb* ve müellifinin Tâcü'l-mille ve'd-dîn el-İsferâyînî olduğunu, şerhi *Keşfü'l-irâb fi şerhi'l-Lübâb* şeklinde isimlendirdiğini ve kendi isminin Cemâleddin Muhammed b. Muhammed et-Tebrîzî olduğunu zikretmiştir. 746/1345-1346 yılında istinsah edilen bu yazma nüshanın sonunda şârihin eserini 740/1339-1340 yılında henüz 26 yaşında iken telif ettiğine dair bir açıklaması aktarılmıştır. Bk. Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Aksarâyî, *Keşfü'l-irâb fi şerhi'l-Lübâb* (Bursa İnebey Kütüphanesi, H. Çelebi, 1070), 1b-2a, 158a.

⁶⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1545-1546. Yukarıda hakkında bilgi verilen *el-Lübâb*'tan başka olan bu eser, الحمد لله الموجد من العدم şeklinde başlamakta ve Sahibü'd-divân Vezir Şemseddîn'e ithaf edilmiştir. Müellif mukaddimedede eserini *Lübbü'l-elbâb fi ilmi'l-irâb* şeklinde isimlendirmiştir.

⁶⁶ Vezir Fahreddin Ebî Tâlib el-Alevî'ye ithaf edilen eser, وقاصع همام الغوم، وقاصع همام الغوم، وقاصع همام الغوم، وقاصع همام الغوم şeklinde başlamaktadır. Şerh edilen metni *Lübbü'l-elbâb* ismiyle zikreden Nukrekâr, birçok faydayı ihtiva etmesine rağmen eserin henüz kimse tarafından şerh edilmediğini, bundan dolayı şerhe giriştiğini açıklamıştır. Aḥmed b. 'Abdullah el-Kîrîmî de Nukrekâr'ın şerhine bir talik yazmıştır. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1545-1546. Eserin yazma nüshalarında “Seyyid Abdullah” ismiyle Nukrekâr'a nispet edilmiştir. Bazı yazma nüshaları şunlardır: Manisa İl Halk Kütüphanesi 2471, Kütahya Vahid Paşa 1213.

⁶⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1547. Şerh تنزيله من محكم تنزيله الأحكام من محكم تنزيله الأحكام من محكم تنزيله الأحكام şeklinde başlamaktadır. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1546.

⁶⁸ Şerh، جعل العربية مرتفعة السنام، جعل العربية مرتفعة السنام، جعل العربية مرتفعة السنام، جعل العربية مرتفعة السنام şeklinde başlamaktadır. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1546

⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1546.

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1546-1547; Müstakim Arıcı, “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 82. Beydâvî'nin eseri، رفع الجازمين بوحدانيته بفضل، رفع الجازمين بوحدانيته بفضل، رفع الجازمين بوحدانيته بفضل، رفع الجازمين بوحدانيته بفضل şeklinde başlamaktadır.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1546-1547. Günbâtî'nin şerhi، فتح على جمع أعربوا بالكلمة في كلامهم أبواب الجنة، فتح على جمع أعربوا بالكلمة في كلامهم أبواب الجنة، فتح على جمع أعربوا بالكلمة في كلامهم أبواب الجنة، فتح على جمع أعربوا بالكلمة في كلامهم أبواب الجنة şeklinde başlamaktadır. Bk. Süleymaniye

4. *el-Lübâb fi ilmi'l-irâb*: 749/1348-9'da vefat eden Zeynüddin Ömer b. Muẓaffer b. el-Veredî'ye ait bir kaside olduğu ve yine müellifi tarafından eserin şerh edildiği ifade edilmiştir.⁷²

Bu bilgiler doğrultusunda İsferyânî'nin *Lübbü'l-elbâb fi ilmi'l-irâb* isimli eserinin şerhlerinden ikincisi olan *Hulâşatü'l-efkâr*'ın Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olabileceği düşünülmüş ve bu eserin yazma nüshaları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda bu şerhin, 'Aynî'nin bahsettiği Niksârî şerhi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca götüren kanıtlar aşağıda sıralanmıştır:

Birincisi: öncelikle Şemseddîn en-Niksârî'nin *Hulâşatü'l-efkâr* şerhinin tespit edilen en eski tarihli nüshası 753 yılında istinsah edilen Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 3421 numaralı mecmuanın içinde yer alan üç eserden ilkidir. Bu mecmuanın zahriye sayfasında müstensihin yazısına benzer bir hatla “*Şerhu'l-Lübâb li'n-Niksârî*” ifadesi yazılmıştır.⁷³ Eserin erken tarihli diğer yazma nüshalarından da zahriyesinde Niksârî'ye aidiyeti belirtilmiş olanlar bulunmaktadır.⁷⁴

İkincisi: *Hulâşatü'l-efkâr* şerhinin Niksârî'ye aidiyetini teyit eden diğer bir husus ise kendisinden sonra yapılan çalışmalarda ondan yapılmış alıntılardır. Örneğin *Lübbü'l-elbâb*'ın ilk şerhi olduğu ifade edilen Nukrekâr şerhinin bir yazma nüshasının kenarındaki notların bir kısmının sonunda onların Niksârî'nin bu eserinden alıntılandığını göstermek için “en-Niksârî” ve “Hulâşa” kelimeleri yazılmıştır. Atıfta bulunulan bu açıklamaların Şemseddîn en-Niksârî'nin şerhinde aynen bulunduğu tespit görülmüştür. Nukrekâr'ın bu yazma nüshası Ahmed b. Muştâfâ b. Ahmed tarafından 853/1449 tarihinde istinsah edilmiş olup Niksârî'nin şerhinden yapılan alıntılarının da yine bu müstensihin hattıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

Üçüncüsü: Son olarak *Hulâşatü'l-efkâr* müellifinin aşağıda değinileceği üzere “*el-kühîl*” meselesiyle ilgili telif ettiği esere referansta bulunmasıdır.⁷⁶

Müellif Niksârî eserin sonunda onu *Hulâşatü'l-efkâr fi beyâni zübdeti'l-esrâr min şerhi'l-müşkil ve keşfi'l-mu'dil min Kitâbi Lübbi'l-elbâb* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Niksârî'nin tespit edebildiğimiz eserlerinden en hacimlisinin bu şerh olduğunu söyleyebiliriz.

4.3. Risâle fi mes'eleti'l-kühîl

Nahivde, ism-i tafdil daima müstetir bir zamir olduğu ve açık bir ismi ref' edemeyeceği esas kâide olmasına rağmen Sîbeveyhi'nin eserinde zikrettiği (مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ) misalindeki gibi belirli şartları taşıyan cümlelerde bu kâidede istisna yapılmıştır. Belirlenmiş şartları taşıyan bu örnekte, ism-i tafdil (أَحْسَنَ), açık bir isim olarak gelen fâilini (الْكُحْلُ) ref' etmiştir. Örnekte geçen ism-i tafdil fâilinin الْكُحْلُ/el-kühîl lafzı olması dolayısıyla nahivciler arasında bu problem, “mes'eletü'l-kühîl” ismiyle meşhur olmuştur.⁷⁸

Medreselerde yıllarca nahiv alanında ders kitabı olarak okutulan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* isimli eserinde “mes'eletü'l-kühîl” da ele alınmıştır. *el-Kâfiye*'ye çok sayıda şerh yazıldığı gibi “mes'eletü'l-kühîl” gibi belirli problemleri üzerine de müstakil şerhler kaleme alınmıştır.⁷⁹ Bu şerhlerden ilki Çârperdi'nin *Şerhu Mes'eleti'l-kühîl mine'l-Kâfiye* isimli risalesidir.

Kütüphanesi, Fatih 5027, vr. 1b-2a.

⁷² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1543.

⁷³ Laleli 3421 numaralı mecmuadaki ikinci risale yine Niksârî'ye ait *Risâle fi mes'eleti'l-kühîl*'ün nüshasıdır. Üçüncüsü ise “Faşlun fi'l-hurûfi'l-letî tubeddel ba'đuhâ ilâ ba'đ” başlığını taşıyan ve sarf ilminde bir harfin diğeriyle yer değiştirmesi (ibdâl) konusuna ilişkin bir sayfalık risaledir. Bu mecmuanın Niksârî'nin sarf ve nahiv ilmine dair risalelerinin derlenmesi amacıyla hazırlanmış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda ibdâl ile ilgili risalenin de Niksârî'ye aidiyeti muhtemel olacaktır. Ancak ibdâl risalesinin ona aidiyetini ileri sürebilmek için başka kanıtı ihtiyacı vardır.

⁷⁴ *Hulâşatü'l-efkâr* şerhinin Laleli nüshası dışında altı nüshasının daha Türkiye'deki kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Birincisi, Edirne Selimiye Kütüphanesi Selimiye Yazmalar Koleksiyonu 4419'daki nüsha olup sondan bir miktar eksiktir. İkincisi, 755 yılında istinsah edilen Edirne Selimiye Kütüphanesi Selimiye Yazmalar Koleksiyonu 657'deki nüshadır. Bu nüshanın arka kapak sayfasında eserin ismi ve müellifinin en-Niksârî nisbesiyle meşhur âlim olduğu yazılmıştır. Üçüncüsü, Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu 6277 numaralı nüsha olup baş kısmından bir miktar eksiktir, Nüsha, Maḥmûd b. Osmân tarafından 762/1360-1 yılında Milas şehrinde istinsah edilmiştir. Beşincisi, 758/1356-7 yılında istinsah edilen Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu 6276'daki nüshadır. Altıncısı, 'Aliyüddîn el-Çırşehrî tarafından istinsah edilen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazmalar 4320 numaralı yazma nüshadır. Bunun zahriyesinde de eserin Niksârî'nin *Şerhu'l-Lüb* eseri olduğu yazılmıştır. İstinsah tarihi belli olmayan bu nüshanın da erken tarihli olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca nüshanın kenarında çok sayıda haşiye bulunmaktadır.

⁷⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf el-Hüseynî en-Nisâbü'rî en-Nukrekâr, *Şerhu Lübbi'l-elbâb fi ilmi'l-irâb* (Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1213), 1b, 7a, 14b; krş. Şemseddîn en-Niksârî, *Hulâşatü'l-efkâr fi beyâni zübdeti'l-esrâr min şerhi'l-müşkil ve keşfi'l-mu'dil min Kitâbi Lübbi'l-elbâb* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3421), 8b, 17b-18a.

⁷⁶ Şemseddîn en-Niksârî, *Hulâşatü'l-efkâr* (Laleli, 3421), 143a.

⁷⁷ Şemseddîn en-Niksârî, *Hulâşatü'l-efkâr* (Laleli, 3421), 173a.

⁷⁸ Maḥmûd Fecâl, *el-Ḥadışü'n-nebevî fi'n-naḥvi'l-arabî* (Riyad: Edvâu's-Selef, 1997), 254; Hâlid Semâna, “Şerhu mes'eleti'l-kühîl mine'l-Kâfiye li'l-Çârperdi Faḥrûddîn Ahmed b. el-Ḥasen (ö. 746) (Dirâse ve Tahkîk)”, *Mecelletü Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Menüfiyye* 35/2 (2020), 1234-1235.

⁷⁹ 'Abdullah b. Muhammed el-Ḥabeşî, *Câmi'uş-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmilun li-esmâi'l-meşrûhati fi't-turâsi'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2017), 3/646-681.

Şemsüddin en-Niksârî de *el-Kâfiye*'nin ilgili bölümünü şerh ettiği *Risâle fi mes'eleti'l-kühl* isimli bir risale telif etmiştir.⁸⁰

Eserin Şemseddîn en-Niksârî'ye aidiyetini gösteren en önemli kanıt, müellifin *Hulâşatü'l-efkâr* isimli nahiv eserinde “*el-kühl*” meselesine değindikten sonra konuyla ilgili detaylı bilgi için bu konuda telif ettiği risaleye başvurulmasını tavsiye etmesidir. Yukarıda *Hulâşatü'l-efkâr* 'ın Niksârî'ye aidiyetine delâlet eden kanıtlar dikkate alındığında *Risâle fi mes'eleti'l-kühl* eserinin de ona ait olduğu söylenebilir.⁸¹

Bu eserin yazma nüshalarının mukaddimesinde veya ferağ kaydında müellifin ismi Şemseddîn en-Niksârî olarak zikredilmiştir. Örneğin nahiv ilmine dair eserlerin derlendiği Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4987 numaralı mecmuada Niksârî'nin risalesinin farklı hatlarla kaleme alınmış iki nüshası bulunmaktadır. Birinci nüsha mecmuanın 120b-123a, ikincisi ise 208a-209b varakları arasında yer almaktadır. Birinci nüshanın öncesinde bulunan Rüknüddîn Hasen el-Esterâbâdî'nin (ö. 715/1315 (?)) *el-Vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye* eserinin ferağ kaydında (vr. 119b) onun 826 yılının Recep ayında istinsah edildiği yönündeki bilgi ve bu hattın birinci nüshanın hattıyla benzerliği dikkate alındığında birinci nüshanın da ona yakın bir tarihte istinsah edildiği söylenebilir. Birinci nüshanın ferağ kaydında risale Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilmiş ancak ikincisinde müellifine dair bilgi zikredilmemiştir.⁸² Şemseddîn en-Niksârî'nin risalesinin Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 21 ve Reşid Efendi 1008 numaralı mecmualar içinde de yazma nüshaları bulunmaktadır. Hamidiye 21'de “Mevlânâ Şemseddîn en-Niksârî şöyle dedi” denilerek risaleye giriş yapılmıştır (bk. 116b).

Eserin diğer bir nüshası da Bursa İnebey Kütüphanesi H. Çelebi Koleksiyonu 1034 numarada (vr. 101a-105a) yer almaktadır. Risalenin sonunda “الحواشي النكساري” ifadesi yer almaktadır. Başka bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu 3421 (vr. 173b-175a) numaralı nüshadır. Bu nüshada eserin müellifine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

4.4. Şerhu'l-İdâh

Hatib Kazvî'nin (ö. 739/1338), Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* eserinin belâgate dair üçüncü bölümünü *Telhîşu'l-Miftâh* ismiyle ihtisar ettikten sonra ayrıca bu eserine *el-İdâh* ismiyle bir şerh de kaleme almıştır. Kendisinden sonra *et-Telhîs*'i üzerine çok sayıda şerh yazıldığı gibi *el-İdâh* eserine de bazı şerhler kaleme alınmıştır.⁸³ Şemseddîn en-Niksârî'nin belâgat ilmine dair kaleme aldığı *Şerhu'l-İdâh* eseri de Kazvî'nin *el-İdâh*'i üzerine yazılmış şerhlerden biridir. Eserin kaynakları ve yazma nüshaları dikkatle alındığında 743-761 yılları arasında telif edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak eserde Teftâzânî'nin 748 yılında telif ettiği *el-Muṭavvel*'e işaret yoluyla bile olsa atıfta bulunulmamasından hareketle bu tarihe yakın yıllarda kaleme alındığı düşünülebilir.⁸⁴ *Şerhu'l-İdâh*'in kaynakları arasında tefsir, hadis, tasavvuf, kelâm, mantık belâgat, nahiv, lügat, emsâl, şiir, tabâkât ve tarih gibi farklı disiplinlerde yazılmış çok sayıda eser bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Niksârî'yle aynı veya yakın dönemde yaşamış âlimlerin zikredilmesi müellifin ilmî ilişkilerinin görülmesi bakımından önem taşımaktadır. Örneğin o; tefsir ilminde Tîbî'nin *Şerhu'l-Keşşâf (Futûhu'l-ğayb)*, belâgatte Kuṭbüddîn eş-Şîrâzî'nin *Miftâhu'l-Miftâh*'i, Nâsirüddîn et-Tirmîzî'nin *Şerhu Miftâhi'l-ulûm*'u, Hatib Kazvî'nin *Telhîşu'l-Miftâh*'ı, Aḥmed el-Kazvî'nin eş-Şâfi'î'nin (ö. 739/1338) *Telhîşu'l-Miftâh*, Şemseddîn el-Ḥalâlî'nin *Miftâhu Telhîşu'l-Miftâh*'ı ve Tîbî'nin öğrencisi 'Alî b. 'İsâ el-Erdebîlî'nin *Ḥadâiku'l-beyân* eserlerine atıfta bulunmuştur.⁸⁵

Bunun yanı sıra *Şerhu'l-İdâh*'in 8./14. yüzyıla ait yazma nüshaları ve yine aynı dönemde yaşamış âlimlerin kendi telif ettikleri eserlerde bu şerhe atıfta bulunması onun müellifinin kesinlikle Muhyiddin en-Niksârî olamayacağını göstermektedir. *Şerhu'l-İdâh*'in ulaşabildiğimiz en erken tarihli yazması, 760/1358-1359 yılında İznik Medresesinde İsmâil b. Nu'mân tarafından istinsah edilmiş olan Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesindeki 248 numaralı nüshadır. Ondan bir yıl sonra 761/1359-1360 yılında

⁸⁰ Şerîf en-Neccâr, “Mes'eletü'l-kühl mine'l-Kâfiye: Te'lifu Muhammed b. İbrâhîm b. Ḥasan en-Niksârî”, *Mecelletü Câm'atü'n-Necâh li'l-Ebhâs (el-Ulûmu'l-İnsâniyye)* 18 (2) (2004), 600-602; Semâha, “Şerhu mes'eleti'l-kühl mine'l-Kâfiye li'l-Çârperdi Faḥruddîn Aḥmed b. el-Ḥasan (ö. 746) (Dirâse ve Tahkîk)”, 1230-1244.

⁸¹ Şemseddîn en-Niksârî, *Hulâşatü'l-efkâr* (Laleli, 3421), 143a. Arslan, bu atıftan hareketle *Risâle fi mes'eleti'l-kühl* ile *Hulâşatü'l-efkâr* eserlerinin müellifinin aynı kişiler olduğunu ifade etmekte ancak eserlerin Niksârî'ye aidiyeti konusunda bir kesinliğin bulunmadığını belirtmektedir. Bk. Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 270. Şemseddîn en-Niksârî'nin bu risalesi Arap dünyasında önce Abdülfettâh Hamûz, sonrasında ise Şerîf en-Neccâr tarafından Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilerek tahkik edilmiştir. Bu araştırmacılar, çalışmalarında risaleyi 901/1495 vefat tarihli Niksârî'ye nispet etmiş ancak müellifin unvanını bazen Muhyiddîn bazen de Şemseddîn şeklinde zikretmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki bu araştırmacılar da Kâtib Çelebî'yi takip ederek aynı hatayı tekrar etmişlerdir. Bk. Neccâr, “Mes'eletü'l-kühl mine'l-Kâfiye: Te'lifu Muhammed b. İbrâhîm b. Ḥasan en-Niksârî”, 605-607; Abdülfettâh Hamûz, “Risâletün 'alâ mes'eleti'l-kühl mine'l-Kâfiye li'ş-Şeyḥ Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Ḥasan en-Niksârî er-Rûmî el-Ḥaneî (ö. 901)”, *Mecelletü Mu'tah li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 2/2 (1987), 140-189.

⁸² Şemseddîn en-Niksârî, *Risâle fi mes'eleti'l-kühl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4987), 122b, 208a-209b.

⁸³ İsmail Durmuş, “Kazvî'nin, Hatib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/156-157.

⁸⁴ Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 269-270. *Şerhu'l-İdâh*'in kaynakları hakkında detaylı bilgi için bk. Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 272-284.

⁸⁵ *Şerhu'l-İdâh*'in kaynaklar hakkında detaylı bilgi için bk. Arslan, “Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili”, 272-284.

Halîl b. İbrâhîm tarafından istinsah edilmiş diğere bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Yusuf Ağa Koleksiyonu 329 numarada kayıtlıdır.⁸⁶ Eserde müellifin, Tîbî'nin kendi hocası olduğunu gösteren ifadeler kullanmış olması *Şerhu'l-İddâh*'in Şemseddin en-Niksârî'ye aidiyetini destekleyen önemli kanıtlardan biridir. Bunların yanı sıra diğere bir kanıt ise eserin telifinden kısa süre sonra âlimlerin "en-Niksârî" ismiyle bu şerhe referansta bulunmalarındır. Bu âlimlerden biri olan Çandarlı Halil Paşa ile ilgili detaylı bilgiye Şemseddin en-Niksârî'nin öğrencileri başlığı altında yer verilmiştir. Başka bir âlim ise Cemâleddin Aksarayî'dir (ö. 791/1388-89 [?]). O da Kazvî'nin *el-İddâh*'ına yazdığı *İddâhu'l-İddâh* isimli şerhinin mukaddimesinde en-Niksârî'nin *Şerhu'l-İddâh*'ından faydalandığını ifade etmiştir. Ayrıca Aksarayî, 776 yılında telif ettiği bu eserin müellif nüshasının kenarlarında yine kendi hattıyla yazdığı anlaşılabilir notlarda en-Niksârî'nin şerhine de atıflarda bulunmuştur.⁸⁷

Muhyiddin en-Niksârî'nin *el-İddâh* üzerine herhangi bir şerhi bulunmamasına rağmen ona da şerh nispet edilmiş, Şemseddin en-Niksârî'nin şerhi ise bazen *el-İşâh* ve *el-İfşâh* gibi yanlış isimlerle anılmıştır.⁸⁸ Yapılan araştırma neticesinde Muhyiddin en-Niksârî'ye ait *el-İddâh* isimli bir şerhin varlığı doğrulanamamış ve Şemseddin en-Niksârî'nin şerhinin tespit edilen nüshalarında bu eserin *el-İşâh* veya *el-İfşâh* olarak isimlendirildiğine dair herhangi bir ifadesine rastlanmamıştır.⁸⁹ Bibliyografik eserler ve katalog kayıtları incelendiğinde i) Şemseddin en-Niksârî ile Muhyiddin en-Niksârî'nin, ii) Kazvî'nin *el-İddâh*'ı ile nahiv alanında telif edilmiş ancak müellifleri müellifleri belirlenemeyen *el-İfşâh*, buna yazılmış *el-İddâh* şerhi ve bu şerhe yazılmış *el-İşâh* haşiyesinin birbirine karıştırılmasından dolayı yanlış nispetlerin meydana geldiği görülmüştür. Bu yanlış nispete yol açan nahiv ilmine dair *el-İfşâh* (metin) → *el-İddâh* (şerh) → *İşâh* (hâşiyeye) eserleri hakkında özet bilgi verilmesi meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

i) *el-İfşâh*: Müellifi tarafından *İfşâh* olarak isimlendirilen nahiv ilmine dair bir eserdir. Eserin girişinde müellif; Sultan Murad'a ithaf ettiği bu eserin Fatıha suresi ile *Kitâbü'l-Kâfiye*'nin (İbnü'l-Hâcib'in eseri) irâbına ilişkin muhtasar bir çalışma olduğunu ve tefsir, hadis, kıraat, sarf, nahiv, dil, kelâm, usûl ve me'ânî kitaplarından topladığı bazı manalara yer verdiğini ifade etmiştir.⁹⁰ Kütüphane katalog kayıtlarında *el-İfşâh fi irâbi Sûreti'l-Fâtıha* ve *Kitâbi'l-Kâfiye*, *el-İfşâh fi irâbi'l-Kâfiye* ve *el-İfşâh* gibi isimlerle kaydedilen eser bazen Ali Kuşçu'ya (ö. 879/1474) nispet edilmiş, bazen de müellifi zikredilmeden aktarılmıştır.⁹¹ Habeşî ise İbnü'l-

⁸⁶ Şemseddin en-Niksârî, *Şerhu'l-İddâh* (Yusuf Ağa, 329), 104a. Hasan Fehmi Ulus'un 1994 yılında İstanbul Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinde 761/1359-1360 tarihli nüsha esas alınarak yine Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Carullah 1757 ve Yusuf Ağa 328 nüshalarıyla birlikte eser tahkik edilmiştir. Bk. Ulus, *Şemseddin en-Niksârî ve Şerhu'l-İddâh*, 21-25.

⁸⁷ Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Akşarâyî, *İddâhu'l-İddâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 1020), 58a, 59a, 63b, 67a. Bu nüshada müellif Akşarâyî, Kazvî'nin *el-İddâh* metninin tamamını kırmızı mürekkeple, onun üzerine kaleme aldığı şerhi de siyah mürekkeple yazmıştır. Öyle ki bazı varaklarda (örneğin vr. 188a-193a) siyah mürekkeple yazılan şerh kısmı, çok az olması dolayısıyla kırmızı mürekkeple yazılan metnin arasında neredeyse gözükmeyecek durumda kalmıştır. Bu nüshanın sonundaki telif kaydında onun müellif tarafından yazıldığı ifade edilmesinin yanı sıra Taşköprizâde'nin rivayet ettiği bir olay da bu nüshanın müellif nüshası olduğunu teyit etmektedir. Bu rivayete göre *İddâh* şerhini Akşarâyî'den okumak için gelen Cürçânî eseri gördüğünde onun için "Sığır etinin üzerindeki sinek" benzetmesi yapmıştır. Zira Kazvî'nin *İddâh*'ı çok fazla şerh gerektirmeyen bir eser olması ve şerhte metnin tamamının kırmızı kalemle yazılması dolayısıyla kırmızı kalemle yazılmış metnin kısımları arasında şerhin durumu kırmızı sığır etinin üzerinde bulunan siyah sineklere benzetilmiştir. Nüsha incelendiğinde Cürçânî'nin benzetmesinin ne kadar isabetli olduğu fark edilecektir. Bk. Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 49, 51; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/210-211.

⁸⁸ Kâtib Çelebi, Muhyiddin Muhammed b. İbrâhîm en-Niksârî'nin *el-İddâh*'a yazdığı şerhin yanı sıra Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksârî'nin de yine *el-İddâh*'a bir haşiyeye kaleme aldığını ve bunu *el-İşâh* olarak isimlendirdiğini belirtmiştir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/210-211. Ahlwardt ise Kazvî'nin *el-İddâh*'ı üzerine yazılan şerhler arasında Muhyiddin en-Niksârî'ye nispet ettiği *el-İşâh* '*ale'l-İddâh*' isimli bir şerh zikretmesine rağmen Şemseddin en-Niksârî'nin ismine yer vermemiştir. Bk. Ahlwardt, *Verzeichnis*, 6/368. DîA'nın "Hatib Kazvî'nin" maddesinde, *el-İddâh* üzerine yazılan şerhler zikredilirken Burhânüddin Haydar el-Herevî'ye *Şerhu'l-İddâh* ve Muhyiddin en-Niksârî'ye de *el-İfşâh* '*ale'l-İddâh*' isimli birer şerh nispet edilmiştir. Bk. Durmuş, "Kazvî'nin, Hatib", 25/157. Habeşî de *el-İfşâh*: *Şerhu İddâhi'l-me'ânî* isimli eseri Muhyiddin en-Niksârî'ye nispet etmiş ancak eserin başlangıç cümlesi olarak aktardığı ifade Şemseddin en-Niksârî'nin şerhinin başıyla örtüşmemektedir. Bk. Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-hevâşî*, 1/542. *el-Habeşî*'nin eser için zikrettiği yazma nüshalar (Laleli 2855 ve Ragıp Paşa 1261) incelendiğinde onların başlangıç cümlelerinin söylediğinden farklı olduğu ve nüshaların zahriyesinde Haydar el-Herevî'ye aidiyetinin ifade edildiği görülmüştür. Dolayısıyla burada Muhyiddin en-Niksârî'ye nispet edilen *el-İfşâh* '*ale'l-İddâh*', aslında Teftâzânî'nin öğrencisi Haydar el-Herevî'nin, *Şerhu'l-İddâh* eserine kaleme aldığı eserine verdiği isimdir. Haydar el-Herevî, eserin mukaddimesinde onu Sultan II. Murad'a ithaf ettiğini ve *el-İfşâh fi şerhi'l-İddâh* şeklinde isimlendirdiğini belirtmiştir. Bk. Burhânüddin Haydar el-Hâfî el-Herevî, *el-İfşâh fi şerhi'l-İddâh* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1261), 2a-3a. Taşköprizâde de Herevî'nin *İddâhu'l-me'ânî* eseri üzerine bir şerhin bulunduğunu aktarmıştır. Bk. Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, 113.

⁸⁹ Arslan da Şemseddin en-Niksârî'nin şerhinin *el-İşâh* olarak isimlendirilmesinin nahiv alanındaki *el-İşâh* isimli eserle karıştırılmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Bk. Arslan, "Şemseddin Niksârî ve Şerhu'l-İzâh Adlı Eserinin Tahlili", 266-267.

⁹⁰ Eser *رفع السماوات بغير عمد الحمد لله الذي* cümlesiyle başlamış olup girişindeki ifadeler (Allah'ın halifesi Sultan Murad), eserin Sultan Murad'a (Muhtemelen III. Murad) ithaf edildiğini göstermektedir. Eserde Molla Câmi'nin (ö. 898/1492) *Şerhu'l-Kâfiye*'sinden alıntılar yapılmış olması en erken 9./15. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazıldığını göstermektedir. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrimah Sultan 420, vr. 1b, 6a.

⁹¹ Ali Kuşçu'ya nispet edilmesi, Kâtib Çelebi'nin *el-Kâfiye* üzerine yazılmış eserleri sıraladığı kısımdaki bilgilerin sonraki araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış gözükmektedir. Burada Kâtib Çelebi, Fars dilinde yazılmış eserlerden biri olarak Ali Kuşçu'yu zikretmesinin akabinde *el-Kâfiye*'nin irâbiyla ilgili *el-İfşâh* isimli bir risalenin de bulunduğunu, eserin başında Fatıha suresi tefsirinin yer aldığını, müellifinin Sultan Murad dönemi âlimlerinden olduğunu ve onu Şeyh Ahmed b. Yûsuf es-Selânîkî'nin oğlu için telif ettiğini belirtmiştir. Peş peşe gelen bu bilgiler sonraki araştırmacılar

Hâcib'in *el-Kâfiye* şerhleri arasında yer verdiği bu eserin ismini *el-İfşâh: Şerhu'l-Kâfiye* şeklinde zikredip onu 'Alemüddîn Kâsım b. Yûsuf b. Mu'avva (ö. 879/1474'ten sonra) isimli bir âlime nispet etmiştir.⁹² **ii** *el-İdâh*: Başka bir âlim tarafından *el-İfşâh* eserin sadece bir sayfalık önsözüne yazılan şerhtir. Bu eserin *Dibâceti'l-İfşâh*'ın şerhine ilişkin bir çalışma olduğunu ifade eden müellifi, onu *el-İdâh* olarak isimlendirdiğini açıkça belirtmiştir.⁹³ **iii** *İşâh*: *el-İdâh*'ın müellifi, onun üzerine yazdığı hâşiyeleri derlemek suretiyle hazırladığı bu eseri *el-İşâh* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmiştir.⁹⁴ Bu hâşiyede "el-İdâh'ta açıkladık" (Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb 1014, vr. 2a) şeklindeki ifadelerin kullanılması şerh ve hâşiyenin aynı müellife ait olduğunu göstermektedir. Nahiv ilmüne ilişkin bu eser, kataloglarda Kazvî'nin *el-İdâh*'ına yazılan şerhle karıştırılıp *el-İşâh Hâşiyetü'l-İzâh* ve *el-İşâh 'ala'l-İdâh fil-me'ânî ve'l-beyân* isimleriyle Şemseddîn en-Niksârî ve Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb 1014 ve Beyrut Amerikan Üniversitesi 798)⁹⁵

Sonuç olarak Kazvî'nin *el-İdâh*'ı üzerine yazıldığı söylenen Şemseddîn en-Niksârî dahil farklı âlimlere nispet edilen *İşâh*, aslında *el-İdâh (Şerhi Dibâceti'l-İfşâh)* isimli nahiv eserin müellifi tarafından yine kendi eserine yazılmış bir hâşiyedir.⁹⁶

4.5. Şerhu'l-'Umde

Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin Mâtürîdî akâidini muhtasar bir şekilde derlediği '*Umdetü 'akâidi Ehli's-sünneti ve'l-cemâ'ati* isimli eseri üzerine başta kendisinin kaleme aldığı *el-İ'timâd fil-i'tikâd* olmak üzere çok sayıda şerh yazılmıştır.⁹⁷ Bu şerhlerden biri de Şemseddîn en-Niksârî'nin *Şerhu'l-'Umde* adlı eseridir. Şerhinde Ebû Hanîfe, Mâtürîdî, Ebu'l-Mu'în en-Neseffî'nin *Tebşiratü'l-edille*, Nüreddin eş-Şâbûnî'nin (ö. 580/1184) *el-Kifâye*, Ebu İshâk eş-Şaffâr'ın (ö. 534/1139) *Telhîşu'l-edille*, Şemsüddîn es-Semerkandî'nin *Şerhu's-Şahâif (el-Me'ârif)*, Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin *el-İ'timâd fi şerhi'l-'Umde* gibi Sünnî-Hanefî kaynakların yanı sıra İmâm Eş'ârî, Fahreddîn er-Râzî'nin *Muhaşşal ve Nihâyetü'l-ukûl* ve Beydâvî'nin *Tavâli'u'l-envâr* eserleri gibi Eş'ârî âlimler ve eserlerinden alıntılarda bulunan Niksârî; tahkik yöntemini takip etmiş, zaman zaman Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin açıklamalarına eleştiriler yöneltmiş ve kendi tercihlerini ortaya koymaktan kaçınmamıştır.⁹⁸ Niksârî'nin diğer ilimlerdeki başlıca kaynakları ise şunlardır: fıkıh ilminde el-Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Müntekâ'sı*⁹⁹ ve Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ Kâdîhân*'ı¹⁰⁰; tefsir ilminde Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'ânî'l-Kur'ân*'ı,¹⁰¹ Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ı,¹⁰² Ebü'l-Leyis es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*'i,¹⁰³ Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzil*'i,¹⁰⁴ Zemaşerî'nin *el-Keşşâf*'ı,¹⁰⁵ Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzil*'i,¹⁰⁶ Kuţbüddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Keşşâf Hâşiyesi*,¹⁰⁷ ve Tîbî'nin *Futûhu'l-ğayb*'ı; hadis ilminde Beğavî'nin *Şerhu's-sünne'si*¹⁰⁸ ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şerhu Şahîhi Müslim*'i¹⁰⁹; dilde Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı,¹¹⁰ Hâlîl b. Aḥmed'in (ö.

tarafından birleştirilip eser, Ali Kuşçu'ya nispet edilmeye başlanmıştır. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1373.

⁹² Hâbeşî, *Câmî'u's-şurûh ve'l-hevâşî*, 3/658.

⁹³ Bu eser *العرب علمنا لسان الذي الحمد لله* cümlesiyle başlamış olup kütüphane kataloglarında *el-İdâh fi Şerhi Dibâceti'l-İfşâh* şeklinde herhangi bir müellife nispet edilmeden kaydedilmiştir. Bu şerhin bazı nüshaları: Süleymaniye Kütüphanesi Serez 4025, Ayasofya 4450, Şehid Ali Paşa 2347, Yahya Tevfik 367.

⁹⁴ Eserin başında yer alan "الإيضاح" مع ضم ما لاح لي من الفوائد وسميته بـ"الإيضاح" cümlesi, müellifin önceki hâşiyesini *el-İşâh* ve hâşiyeye konu olan eserini de *el-İdâh* olarak isimlendirdiğini göstermektedir.

⁹⁵ Hâbeşî de Kazvî'nin *el-İdâh* şerhleri arasında nahiv eseri *el-İşâh* hâşiyesinin başlangıç cümlesiyle aynı olan *el-İşâh 'ala'l-İdâh fil-me'ânî ve'l-beyân* isimli bir eser zikretmiş ancak müellifinin Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Abdîlfeţâh b. Yûsuf el-Mellevî el-Mucîrî (ö. 1181/1767-1768) olduğunu ifade etmiştir. Bk. Hâbeşî, *Câmî'u's-şurûh ve'l-hevâşî*, 1/542-543.

⁹⁶ Nahiv eserleri *el-İdâh* ile hâşiyesi *el-İşâh*'ın yazma nüshalarında müellifi hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu eserlerde Hasan Çelebî'nin (ö. 891/1486) *Hâşiyetü 'ale'l-Muṭavvel* ve Kestellî'nin (ö. 901/1496) *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-'Akā'id* eserlerine atıfta bulunulduğu (Süleymaniye Kütüphanesi Serez 4025, 35b, 43a) dikkate alınırsa en erken 10./15. yüzyıl başında yazılmış olması gerektiği söylenebilir.

⁹⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1168-1169.

⁹⁸ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 107, 109, 118, 124, 127, 135, 149-150, 153, 165-166, 168, 174-185, 216-217, 226, 230-231, 253, 260, 302, 305, 323, 341-342.

⁹⁹ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 272, 317.

¹⁰⁰ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 328.

¹⁰¹ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 176.

¹⁰² Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 150, 228.

¹⁰³ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 88.

¹⁰⁴ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 221, 324.

¹⁰⁵ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 217.

¹⁰⁶ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 323.

¹⁰⁷ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 325.

¹⁰⁸ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 292.

¹⁰⁹ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 220.

¹¹⁰ Muhyiddîn en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 132.

175/791) *Kitâbü'l-‘Ayn*¹¹¹ ve Ebû Abdillâh İbnü'l-A‘râbî'nin¹¹² (ö. 231/846) eserleridir.

Bu şerh Kâtib Çelebi ve onu izleyen âlimler tarafından Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmesine rağmen eserin eski tarihli yazma nüshalarının ve Muhyiddîn en-Niksârî'den çok önce yaşamış âlimlerin esere atıfta bulunması onun Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olduğunu göstermektedir. Nitekim eserin erken tarihli bazı yazma nüshalarında müellif olarak Şemseddîn en-Niksârî'nin ismi yer almaktadır.

Niksârî'nin şerhinin tespit edebildiğimiz en eski tarihli yazması, Fatih Koleksiyonu 3083 numaralı mecmua içinde yer alan 765/1363 tarihinde istinsah edilmiş nüshadır. Bu mecmuada şerhten önce Neseî'nin *‘Umde* metni de bulunmaktadır. Nüshanın herhangi bir yerinde şerhin müellifine dair bir bilgi tespit edilememiştir.¹¹³ Fatih Koleksiyonu 3012 numaralı yazma eser mecmuasının içinde yer alan nüsha ise 777/1376 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüshada da müellifin ismi hakkında bir bilgi yer almamaktadır.¹¹⁴ 788/1386 tarihinde istinsah edilen Manisa İl Halk Kütüphanesi 944, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Ayasofya 2303 ve Süleymaniye 777 numaralı nüshalarda müellifine dair bir bilgi görülememiştir.¹¹⁵ Fatih 5362 numaralı yazma eser mecmuası içinde bulunan nüshanın zahriyesinde ise müellif ismi sadece “en-Niksârî” şeklinde zikredilmiştir. Abdülkerîm b. Ali en-Nâsih tarafından 753 veya 853 yılında istinsah edildiği tahmin edilen Fatih 2314 numaralı nüshanın zahriyesinde müstensih hattıyla eserin müellifi “eş-Şeyhu'l-İmâmü'l-‘Âlimü'l-‘Allâme Ebî Abdillâh Muhammed en-Niksârî” şeklinde kaydedilmiştir.¹¹⁶ Gedik 17865 numaralı nüshada ise müellifin ismi “İftihârü'l-‘ulemâ Şemsü'l-müte‘âl en-Niksârî” şeklinde yazılmıştır.

Niksârî'nin *Şerhu'l-‘Umde*'sinin telifinden çok kısa bir süre sonra yazılmış eserlerde ona referanslarda bulunmuş ve özellikle sonrasında gelen *‘Umde* şârihleri sık sık kendisinden alıntılar yapmış ve görüşlerini dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu anlamda zikredilebilecek en önemli isimlerden biri Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'dir. Akşehrî doğrudan Niksârî'nin ismini vermemekle birlikte birçok yerde “şârihlerden biri” veya “şöyle denildi” şeklindeki ifadelerle onun açıklamalarını aynen aktarıp ya eleştirmiş ya da desteklemiştir.¹¹⁷ Örneğin Niksârî, arazların hudûsu ile ilgili kısmı Neseî'nin kendi şerhini de dikkate alarak şerh ettikten sonra şu ifadeyle ona itirazda bulunmuştur:

“Kitapta [*‘Umde*] bu şekilde geçtiği gibi onun [Ebü'l-Berekât en-Neseî] şerhindeki [*el-İ‘timâd*] açıklamalarından anlaşılan da böyledir. Bunda tartışma vardır (وفيه نظر); çünkü bu, arazların tamamının hudûsuna delâlet etmez...iyice düşün!”¹¹⁸

Akşehrî de “şöyle denildi (قيل)” diyerek Niksârî'nin bu itirazını aynen aktardıktan sonra itirazının zayıflığını göstermek üzere ona şöyle itiraz etmiştir:

“Bu itirazda zayıflık vardır (وفي هذا النظر بحث); çünkü musannif [Ebü'l-Berekât en-Neseî] arazların tamamının hâdisliğini iddia etmiştir.... Zira hâdis varlığa muhtaç olan evleviyetle hâdistir.”¹¹⁹

Sonuç olarak Muhyiddîn en-Niksârî'den bir asır önce yaşamış Akşehrî'nin yaptığı çok sayıdaki alıntılar da bu eserin müellifinin Muhyiddîn en-Niksârî olamayacağını göstermektedir.

4.6. Şerhu'l-Emâlî

Müellifi Sirâceddîn Ali b. Osmân el-Ûşî (ö. 575/1179 [?]) tarafından *el-Emâlî* şeklinde isimlendirilen risale, Mâtüridiyye akâidine dair kaleme alınmış manzum bir risaledir. Risalenin beyitleri “lâm” harfiyle sona erdiği için *el-‘Kaşîdetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd*; ilk beyti “yekûlu'l-‘abd fi bed'i'l-emâlî” cümlesiyle başladığı için de *‘Kaşîdetü yekûlu'l-‘abd* ve *Bed'i'l-emâlî* şeklinde isimlendirilmiştir. Üzerine çok sayıda şerh kaleme alınan *el-Emâlî* kasidesinin meşhur şerhlerinden biri de Şemsüddîn en-Niksârî'nin *Şerhu'l-Emâlî* isimli eseridir. Kâtib Çelebî, bu şerhi Şemseddîn Muhammed en-Niksârî'ye nispet etmiş bu ismin Muhyiddîn en-Niksârî'yle aynı kişi olduğunu düşünmüştür. Kâtib Çelebî'den istifade eden çağdaş kaynaklarda da yine bu eser, Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet

¹¹¹ Muhyiddîn en-Niksârî [*Şemseddîn en-Niksârî*], *Şerhu ‘Umde*, 132.

¹¹² Muhyiddîn en-Niksârî [*Şemseddîn en-Niksârî*], *Şerhu ‘Umde*, 164.

¹¹³ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu ‘Umde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3083), 81b.

¹¹⁴ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu ‘Umde* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3012), 122a.

¹¹⁵ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu ‘Umde*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 944, 120a.

¹¹⁶ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu ‘Umde* (Laleli, 2314), Ia, 127b.

¹¹⁷ Akşehrî'nin Niksârî'nin görüşlerine yönelik bazı itiraz örnekleri için bk. Fahrüddîn Ahmed Oğuz Dânişmend el-Akşehrî, *el-İntikâd fi şerhi ‘Umdeti'l-İ‘tikâd*, thk. Abdullah Muhammed İsmâil (Kahire: Dârü'l-İmâm er-Râzî, 2021), 1/198, 457; krş. Muhyiddîn en-Niksârî [*Şemseddîn en-Niksârî*], *Şerhu ‘Umde*, 104, 173-174; Durmuş, *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fi Şerhi Umdeti'l-İ‘tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri*, 43, 100, 111, 132.

¹¹⁸ Muhyiddîn en-Niksârî [*Şemseddîn en-Niksârî*], *Şerhu ‘Umde*, 96.

¹¹⁹ Akşehrî, *el-İntikâd fi şerhi ‘Umdeti'l-İ‘tikâd*, 1/159-160; Durmuş, *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fi Şerhi Umdeti'l-İ‘tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri*, 45.

edilmiştir.¹²⁰ Bu eserin Şemseddîn en-Niksârî'ye aidiyetine kanıt olarak **i)** erken tarihli yazma nüshaları, **ii)** bu nüshalarda müellifin Şemseddîn en-Niksârî olduğunu belirtilmesi ve **iii)** bu şerhte onun diğer kelâm eseri *Şerhu'l-'Umde'*ye atıfta bulunulması zikredilebilir.

Eserin tespit edebildiğimiz en erken tarihli yazması, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3012 numaralı mecmua içinde bulunan 776 yılında istinsah edilmiş nüshadır. 862 yılında istinsah edilen Ayasofya 2287 numaralı nüshanın zahriyesinde aynı müstensihin hattıyla bu şerhin müellifinin Şemseddîn en-Niksârî olduğu yazılmıştır. Mehmed Asım Bey 244 numaralı mecmuada yer alan ve 965 yılında istinsah edilen nüshanın başında da müellif, “‘*Umde şârihî* Mevlânâ Şemseddîn en-Niksârî” şeklinde kaydedilmiştir. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi 342 numaralı nüshanın zahriyesinde ise eserin ismi *Kitâbü'l-Hidâye fî şerhi'l-Emâlî*, müellifin ismi ise “Mevlânâ Şemseddîn en-Niksârî” olarak yazılmıştır.¹²¹

Türkiye'deki kütüphanelerde 50'yi aşkın yazma nüshası tespit edilen Şemseddîn en-Niksârî'nin bu eseri, katalog kayıtlarında *Şerhu Kaşideti'l-Emâlî*, *Şerhu'l-Emâlî*, *Şerhu Bed'i'l-emâlî*, *Şerhu Kaşideti Yekûlü'l-'abd*, *Şerhu Yekûlü'l-'abd fî bed'i'l-emâlî*, *Emâlî Şerhi*, *Tercemetü Kaşideti Yekûlü'l-'abd* ve *Şerhu Kaşideti'l-lâmiyye* şeklinde farklı isimlerle kaydedilmiş ancak bu nüshaların müellifi çoğunlukla Muhyiddin en-Niksârî olarak yazılmıştır. Ayrıca katalog kayıtlarının bir kısmında müellif ismi belirtilmemiş, bir kısmında ise şerh, bu iki müellif dışında farklı kişilere nispet edilmiştir.¹²²

Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî* eserinde beş meselele konuyla ilgili detaylı bilgiye *Şerhu'l-'Umde'*de yer verdiğini ifade edip okuyucuyu ona yönlendirmiştir. *Şerhu'l-'Umde'*de bu beş mesele incelendiğinde Niksârî'nin atıfta bulunduğu bağlamdaki açıklamaların onda yer aldığı görülmektedir. Bu da her iki eserin aynı âlime ait olduğunu ve bu âlimin de Şemseddîn en-Niksârî olduğunu göstermektedir.¹²³

4.7. Risâletü'n-Nükâti'l-erba'în

Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilen diğer bir eser ise *en-Nükâti'l-erba'în* risalesidir. Bu eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 277 numaralı mecmuanın içinde (vr. 21-45) yer almaktadır. Mecmuanın zahriye sayfasında iki risaleyi ihtiva ettiği yazılmıştır: ‘Alâüddîn er-Rûmî'nin *en-Nükât ve'l-es'ile* risalesi ile Şemseddîn en-Niksârî'nin *en-Nükâti'l-erba'în* adlı risalesi. *Risâletü'n-nükâti'l-erba'în*'in ferağ kaydında ise eserin ismi ve müellifinin Şemseddîn en-Niksârî olduğu belirtilmiştir.¹²⁴

Eserin Şemseddîn en-Niksârî'ye aidiyetini teyit eden diğer bir delil ise Tîbî'den yaptığı alıntıda ondan “Hocam ve Efendim (*Şeyhî ve Mevlâye*)” sıfatlarıyla bahsetmesidir. Örneğin müşriklerin çocuklarının dinî durumlarına ilişkin hadisi incelediği kısımda Niksârî'nin, “Hocam ve Efendim muhakkiklerin mühürü *el-Mişkât* şerhinde ‘hak olan tevakkuf etmektir’ dedi” ifadeleriyle kendisinden alıntı yaptığı kişi Tîbî'dir. Nitekim Tîbî, *Şerhu Mişkâtü'l-mesâbih* eserinde müşriklerin çocuklarının durumunu ele aldıktan sonra bu meselede hak olan görüşün tevakkuf etmek olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Daha önce zikredilen diğer eserlerinde Niksârî'nin Tîbî'ye aynı ifadelerle atıfta bulunduğu açıklanmıştır. Niksârî'nin Tîbî dışındaki âlimlere yaptığı atıfları da onun farklı eserlerdeki kaynaklarıyla örtüşmektedir. Örneğin o; Kuṭbüddîn eş-Şîrâzî, Nevevî, Zemaḥşerî (Şâhibü'l-Keşşâf unvanıyla), İmâm Râgıp (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), el-Ḥaṭṭâbî, Kâdî Beyḍâvî, Şeyh Şihâbüddîn Faḍlullâh b. Hüseyin et-Türbiştî/ et-Türpiştî, Abdülazîz Buhârî (Şâhibü'l-Keşf unvanıyla) (ö. 730/1330) ve Şemseddîn es-Semerkandî'den (Şâhibü'l-Kıştâs unvanıyla) alıntılar yapmıştır.¹²⁶ Burada zikredilen âlimler ve eserler, Şemseddîn en-Niksârî'nin yukarıda değinilen diğer eserlerinde de beslendiği

¹²⁰ M. Sait Özervarlı, “el-Emâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/73-75; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1349-1350.

¹²¹ Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3012), 40b; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2287), 1a, 10a; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 244), 87a, 102b; Şemseddîn en-Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî*, Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, 342, 1a.

¹²² Bk. Amasya Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi (nr. 879, 890 ve 900), İstanbul Beyazıt (nr. 3040, 3105, 3108, 9151), İstanbul Beyazıt Velîyüddin Efendi 2056, Bursa İnebey Hüseyin Çelebi 613, Bursa İnebey Haracci 1318, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi (nr. 717, 2544, 2147), Konya Bölge Yazma Eserler (5813, 5756 ve 7316), Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 244, Kütahya Vahit Paşa 1955, Manisa İl Halk Kütüphanesi (nr. 165, 958, 959, 1233, 6625, 3538, 1187, 3387), Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu (nr. 227, 2405, 3251, 7171, 9608), Süleymaniye Kütüphanesi (Antalya Tekelioğlu 553; Aşir Efendi 417; Atif Efendi 1324; Ayasofya 2287; Fatih 3002, 3012, 3014, 3018; Fazıl Ahmed 732; Giresun Yazmalar 215; Hacı Beşir Ağa 656, 661; Hacı Mahmud Efendi 1431, 1457; Halet Efendi 813; Hasan Hüsnü Paşa 533; İzmir 121; Şehid Ali Paşa 1717; Yazma Bağışlar 2832), Edirne Selimiye Kütüphanesi 459, Diyarbakır Ziya Gökalp Kütüphanesi 342, Afyon Gedik 17677, Kütahya Vahit Paşa 1955.

¹²³ Muhyiddin en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu'l-Emâlî*, 377, 379, 390, 395, 399; krş. Muhyiddin en-Niksârî [Şemseddîn en-Niksârî], *Şerhu 'Umde*, 127-128, 231-243, 119-120, 170-171, 201-222.

¹²⁴ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-Nükâti'l-erba'în* (Şehid Ali Paşa, 277), 45b.

¹²⁵ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-Nükâti'l-erba'în* (Şehid Ali Paşa, 277), 23b-24a; krş. Şerefüddîn Hüseyin b. ‘Abdillâh et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997), 2/574.

¹²⁶ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-Nükâti'l-erba'în* (Şehid Ali Paşa, 277), 21b, 23b, 24a, 25b, 26a, 28a, 40a, 44a, 44b.

başlıca kaynakları arasında yer alır.

Niksârî'nin bu eseri üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda müellif, bazı ayetlere yönelik toplam 15 itiraz zikredip onları cevaplandırmıştır. İkinci kısımda ise bazı hadislerle yönelik toplam 15 itiraza ve cevaplarına yer vermiştir. İncelenen ayet ve hadisler itikâdî ve amelî konulara ilişkindir. Üçüncü kısımda ise 10 farklı meselede akla gelen sorular ve cevaplarını ele almıştır. Bu meseleler; zât-sıfât ilişkisi, cismânî me'âd, rü'yetullah, rü'yet-i hilâl, abdest, oruç, kelimenin tanımı, marifenin tanımı, delâletin tanımı ve bilginin suretin husûlü olduğu şeklindeki tanımı şeklinde zikredilebilir. Görüldüğü gibi eser kelâm, fıkıh, hadis, tefsir, sarf, nahiv ve mantık gibi farklı disiplinlerdeki meselelerle ilgili akla takılan toplam 40 (15+15+10) farklı soru/itirazi cevaplarıyla birlikte muhtasar bir şekilde ele alan çok yönlü bir çalışmadır.¹²⁷

Yukarıda zikredilen ve işaret edilen delillerden hareketle Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olduğunu düşündüğümüz eserlerinin yanı sıra ona yanlılıkla nispet edilen veya nispeti çok zayıf olan bazı eserler de bulunmaktadır:

Bunlardan birincisi, *Şerhu Kaşîdetü Ebü'l-Feth el-Büstî* isimli risaledir. Ebü'l-Feth Alî el-Büstî'nin (ö. 400/1010) *el-Kaşîdetü'n-nûniyye* isimli kasidesine yazılan bu şerh, sadece Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3969 numaralı nüshanın zahriyesinde sonradan yazıldığı anlaşılan bir hatla Niksârî'ye nispet edilmiş, ancak eserin herhangi bir yerinde ona ait olduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır. Yazma eserler kataloğu incelendiğinde eserle ilgili bazı kayıtlarda müellifine dair bilgi verilmemekle beraber bazılarında ise bunun Nukrekâr'a nispet edilen eserle aynı olduğu görülmüştür.¹²⁸

Şerhu Kaşîdeti Ebü'l-Feth el-Büstî eserinin müellifi “Şâhibü'l-Lübâb” ifadesiyle (Bk. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3969, vr. 11b) *el-Lübâb fi ilmi'l-irâb* eserinin müellifi Tâcuddîn el-İsferâyînî'ye ve “استقصينا الكلام في هذا المقام في شرح اللب فليطالع ثمة” (Bu konuyu *Şerhu'l-Lübâb*'te derinlemesine inceledik, oraya müracaat edilsin)” diyerek (Bk. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3969, vr. 14a-14b) İsferâyînî'nin *Lübbü'l-elbâb fi 'ilmi'l-irâb* isimli diğer eserine kendisinin yazdığı şerhe atıfta bulunmuştur. *Lübbü'l-elbâb*'a Nukrekâr'ın yanı sıra Şemseddîn Niksârî de şerh yazmıştır. Muhtemelen eser içindeki bu atıflardan hareketle Niksârî'nin de *el-Lübâb* şerhi bulunduğunu bilen bir kişi tarafından Nukrekâr'ın *Şerhu Kaşîdeti'l-Büstî* eseri Fatih 3969 numaralı nüshada yanlılıkla Niksârî'ye nispet edilmiştir. Nitekim eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi (vr. 202a) nüshasının başında Nukrekâr'a ait olduğu ve Süleymaniye Kütüphanesi Muğla Hoca Mustafa Efendi 165 (vr. 1b) nüshasının başında ve zahriye sayfasında ise bu eserin *Lübbü'l-elbâb* şârihi tarafından Ebi'l-Feth el-Büstî'nin *el-Kaşîde*'sine yazılan bir şerh olduğu belirtilmiştir.

İkincisi ise *Şerhu'l-Kaşîdeti't-Tahtarâniyye* isimli eserdir. Bu çalışma, Ebû Nasr Mu'înüddin Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarâni'nin (ö. 485/1092) Selçuklu veziri Nizâmülmülk için yazdığı *el-Kaşîdeti't-Tahtarâniyye* isimli methiyenin şerhidir. Önceki eserde olduğu gibi bu da sadece Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3969 numaralı nüshanın zahriyesinde “Niksârî”ye nisbet edilmiş ancak bunun hangi Niksârî olduğuna dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Kütüphane kataloglarında bu şerhin başka nüshaları da incelenmiş ancak bu nüshaların hiçbirinde müellifinin kimliğine dair bilgiye ulaşılamamıştır. Bibliyografik kaynaklarda ve kataloglarda *Şerhu'l-Kaşîdeti't-Tahtarâniyye*'nin çeşitli şerhleri zikredilmiş ancak onların da bu şerhle aynı olmadığı görülmüştür.¹²⁹

Şerhu'l-Kaşîdeti't-Tahtarâniyye'nin müellifi zaman zaman “استقصينا الكلام في ذلك في النحو” (Bu meseleyi Nahiv'de derinlemesine inceledik), “الخلاف الذي سبق في النحو” (Daha önce Nahiv'de geçen tartışma)” ve “قد مر في النحو” (Bu, Nahiv'de geçmiştir)” (Bk. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3969, vr. 34b, 36b, 38a) şeklindeki ifadelerle başka bir eserine atıfta bulunmaktadır. Ancak “Nahiv”in doğrudan müellifin eserinin ismi mi yoksa nahiv ilmine dair bir eser olduğu için bu lafızla mı işarette bulunduğunu bilmiyoruz. Şemseddîn Niksârî'nin *Hulâşatü'l-efkâr* isimli nahiv eserinin varlığı bu makalede tespit edilmiş ancak *Nahiv* ismiyle başlayan bir eserin bulunduğuna dair herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır.

Bu şerhin ulaşılabilen en eski tarihli nüshası 726/1326 yılında istinsah edilen Beyazıt Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 2609 (vr. 55-86) numarada kayıtlı nüshadır. Nüshasının istinsah tarihi, eserin en azından 726/1326 yılı veya öncesinde telif edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla eserin telif tarihi açısından Şemseddîn en-Niksârî'nin yaşadığı döneme uygun olduğu söylenebilir. Şerhle ilgili ulaşılan tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda eserin Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olup olmadığına ilişkin kesin bir sonuca ulaşılamamıştır.

Üçüncüsü de Ebû Hanîfe'nin oğluna vasiyetidir. Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'a tavsiyelerini içeren bir sayfalık kısa bir risalenin başına Şemseddîn en-Niksârî'nin ismi yazıldığı için kataloglarda bu risale yanlılıkla Niksârî'ye nispet edilmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3475, vr. 4a)

¹²⁷ Şemseddîn en-Niksârî, *Risâletü'n-Nükâti'l-erba'în* (Şehid Ali Paşa, 277), 21b-45b.

¹²⁸ Bu eserin Nukrekâr'a nispet edildiği çok sayıda katalog kaydı bulunmakla birlikte bunlardan bazıları şöyle zikredilebilir: Süleymaniye Kütüphanesi Muğla Hoca Mustafa Efendi 165 (1b-32b), Laleli 3707 (vr. 22b-35b), Fatih 5431 (1b-42b), Carullah 1705, Hafid Efendi (vr. 202a-229b.); Bursa İnebey Kütüphanesi Genel 1840 (1b-42b). Müellifinde dair bir bilgi zikredilmeyen katalog kayıtları için bk. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 600 (vr. 115b-133a) ve Şehid Ali Paşa 2764 (178b-221a).

¹²⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1340; Habeşî, *Câmi'u-ş-şurûh ve'l-hevâşî*, 3/560-561.

Sonuç

Bazı İslâm âlimleri, kendi dönemlerinde etkili olmalarına rağmen sonraki yüzyıllarda çeşitli sebeplerden dolayı ilim dünyasında meçhul bir kişiye dönüştürülmüşlerdir. Şemseddîn en-Niksârî, bu kapsamda zikredilebilecek önemli örneklerden biridir. Kendi dönemi ve hemen sonrasında kelâm, fıkıh ve dil ilimleri gibi alanlarda görüşleri ve eserleriyle âlimleri etkilemiş olan Şemseddîn en-Niksârî hakkında tabakât ve terâcim kitaplarında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Meçhul bir âlim olarak kalan Şemseddîn en-Niksârî'nin eserlerinin, kendisinden bir asır sonra gelen ve kaynaklarda hayatında dair detaylı bilgi bulunan muahhar âlim Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilmeye başlandığı ve bu şekilde yaygınlaştığı görülmektedir. Kâtib Çelebî'nin Şemseddîn en-Niksârî'yi Muhyiddîn en-Niksârî'yi birbiriyle karıştırması ile başlayan bu hatalı nispet, ondan sonraki literatürde yer alan çoğu eseri etkilemiştir. Bu makalede öncelikle hatalı bir şekilde Muhyiddîn en-Niksârî'ye nispet edilen eserlerin gerçekte Şemseddîn en-Niksârî'ye ait olduğu ilgili eserlerde yer alan bilgiler, eserlerin yazma nüshaları, sonraki âlimlerin bunlardan yaptıkları alıntılar dikkate alınarak belirlenmiştir. Daha sonra ise ona ait olduğu belirlenen eserlerdeki bilgiler, yazma nüshalarındaki açıklama notları vb. veriler ve bazı ikincil kaynaklardan faydalanılarak onun hayatı, fikrî düşüncesi, hocaları, öğrencileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“eş-Şeyh”, “Mevlânâ”, “İmâm” ve “Allâme” gibi sıfatlarla nitelenen Şemseddîn en-Niksârî, 8./14. yüzyılda Anadolu coğrafyasında ilmî faaliyetlerde bulunmuş Hanefî-Mâtürîdî bir âlimdir. Hüsâmüddîn es-Sıgnâkî ve Şerefüddîn et-Tîbî gibi hocalardan ders almış olan Niksârî, aralarında Şerefüddîn es-Surmârî ve Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın bulunduğu talebeler yetiştirmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde yetkinliğe sahip olan müellif; kelâm ilminde *Şerhu'l-'Umde* ve *Şerhu'l-Emâlî*, belâgatte *Şerhu'l-İddâh*, nahivde *Hulâsatü'l-efkâr fi beyâni zübdeti'l-esrâr min şerhi'l-müşkil min Lübbi'l-elbâb* ve *Risâle fi mes'eleti'l-kühîl*, sarf alanında *Şerhu'l-Hârûniyye* ve farklı ilim dallarından seçilmiş konuları ele alan *Risaletü'n-nükâti'l-erba'în* eserlerini telif etmiştir. Kataloglarda Şemseddîn en-Niksârî'ye nispet edilen *Şerhu Kaşîdeti Ebü'l-Feth el-Büstî* ve *el-Vaşiyye* eserlerinin başka âlimlere ait olduğu ve *Şerhu'l-Kaşîdeti't-Tahtarâniyye* isimli eserin nisbetinin de zayıf olduğu görülmüştür. Şemseddîn en-Niksârî'nin eserleri kendisinden sonra birçok kez çoğaltılarak İslâm dünyasının farklı bölgelerine ulaşmış ve ulemanın ilgisine mazhar olmuştur. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, Cemâleddîn Aksarâyî ve Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî gibi ilim ve devlet adamları, kendi eserlerini telif ederken onun eserlerinden istifade etmiş, görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Diğer taraftan Niksârî'nin kendileriyle görüştüğüne dair elimizde bir bilgi bulunmasa da Kûtbüddîn eş-Şîrâzî, Nâşîrüddîn et-Tirmîzî, Hatib Kazvîni, Abdülazîz Buğârî, Şemseddîn el-el-Halhâlî, Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfi'î, 'Alî b. 'İsâ el-Erdebîlî ve Abdülazîz Buğârî gibi aynı dönemde yaşamış âlimlere atıfta bulunduğu görülmüştür. Niksârî'nin öğrencisi Surmârî'nin ders aldığı diğer isimler arasında burada adı geçen Şemseddîn el-Halhâlî ve Abdülazîz el-Buğârî de yer almaktadır. Bu bilgiler Niksârî'nin içinde yer aldığı ilmi ağın görülmesi bakımından oldukça önemlidir.

Bu makalede hakkında henüz çok az bilgiye sahip olduğumuz 8/14. yüzyıl Anadolu'sunun düşünce hayatının bir parçası olan Şemseddîn en-Niksârî'nin entelektüel kişiliği ortaya konulmak suretiyle konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalara zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Makalede Niksârî'ye aidiyeti tespit edilen ve çoğu halen yazma halinde kütüphane raflarında yer alan eserler, araştırmacılar tarafından tahkik edilmeyi ve akademik çalışmalarda gerçek müellifine nispetle istifade edilmeyi beklemektedirler. Makalenin hazırlanması süresince incelenen bazı yazma nüshaların katalog kayıtlarında hataların bulunduğu görülmüş ve tashihlerde bulunulmuştur. Söz konusu kayıtların makaledeki değerlendirmeler doğrultusunda tashih edilmesi kelâm, fıkıh, tefsir ve dil ilimleri gibi farklı disiplinlerde gerçekleştirilecek yeni çalışmalar için faydalı olacaktır.

Kaynakça | References

- Abdurrahman Sultan, Abdullah Osman. "Dirâse". *en-Necâhü't-tâlî tilve'l-merâh li-Husâmüddîn es-Sîgnâkî: Tahkîk ve Dirâse (Yüksek Lisans Tezi)*. 1-164. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1414.
- Ahlwardt, Wilhelm. *Verzeichnis der Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. 9 Cilt. Berlin: A. Asher & Co, 1894.
- Aksarayî, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed. *İddâhu'l-İddâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 1020.
- Akşehrî, Faḥruddîn Ahmed Oğuz Dânişmend el-. *el-İntikâd fi şerhi 'Umdeti'l-i'tikâd*. thk. Abdullah Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-İmâm er-Râzî, 2021.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin: esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-muşannifin*. nşr. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1951.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. M. A. Yekta Saraç. Ankara: TÜBA, 2016.
- Durmuş, Enes. *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fi Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Durmuş, İsmail. "Kazvîni, Hatîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Fecâl, Maḥmûd. *el-Ḥadîsü'n-nebevî fi'n-naḥvi'l-'arabî*. Riyad: Edvâu's-Selef, 1997.
- Gökbulut, Hasan. "Niksârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/122. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hamûz, Abdülfetâh. "Risâletün 'alâ mes'eleti'l-kuhl mine'l-Kâfiye li'ş-Şeyḥ Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Ḥasan en-Niksârî er-Rûmî el-Ḥanefî (ö. 901)". *Mecelletu Mu'tah li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 2/2 (1987), 140-189.
- Hayrettin Paşa, Çandarlı Kara Halil. *Şerhu't-Telḥîş*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1812.
- Herevî, Burhânüddîn Ḥaydar el-Ḥâfi el-. *el-İfşâh fi şerhi'l-İddâh*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 1261.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. thk. Mahmut Arnavut. 11 Cilt. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986.
- Kalaycı, Mehmet. "Fuḳahâ-i Rûm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) Rûmî Aidiyet Temelinde Fakihleri Listeleme Çabası". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 64/1 (Ocak 2023), 1-68.
- Kalaycı, Mehmet. "Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sulṭanyûki Olabilir mi?" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/2 (Aralık 2022), 483-556.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-finûn*. haz. Şerefettin Yaltkaya. 2 Cilt. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kefevî, Maḥmûd b. Süleyman. *Ketâ'ibü a'lâmî'l-aḥyâr min fuḳahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. thk. Saffet Köse vd. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2017.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. 13 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Aynî, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kurt, Muhammed Sacit. "Şerefüddîn et-Tîbî: Hayatı ve Eserleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 213-264.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Ḥanefiyye*. nşr. Ahmed ez-Za'bî. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998.
- Maḥmûd el-Yemânî, Ahmed Muhammed. "el-Kısmu'd-dirâsi". *Dirâse ve tahkîku Kitâbi'l-vâfi fi uşûli'l-fıkh (Doktora Tezi)*. 1/1-150. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1417.
- Neccâr, Şerîf en-. "Mes'eletü'l-Kuḥl mine'l-Kâfiye: Te'lîfu Muhammed b. İbrâhîm b. Ḥasan en-Niksârî". *Mecelletü Câmi'atü'n-Necâh li'l-Ebhâs (el-Ulûmu'l-İnsâniyye)* 18 (2) (2004), 599-642.
- Necmüddin Ömer b. el-Herevî. *el-Hârûniyye fi't-taṣrîf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3061.
- Özervarlı, M. Sait. "el-Emâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, Mürsel. "Giriş". *Tarih-i Cihan Güşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-. *ed-Ḍav'ü'l-lâmî li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- Semâha, Hâlid. "Şerhu Mes'eleti'l-Kuḥl mine'l-Kâfiye li'l-Çârperdi Faḥruddîn Ahmed b. el-Ḥasan (ö. 746) (Dirâse ve Tahkîk)". *Mecelletü Külliyyetü'l-Luḡati'l-Arabîyye bi'l-Menûfiyye* 35/2 (2020), 1204-1299.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Mes'eletü'l-Kuḥl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4987.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu Kaşîdeti bed'i'l-emâlî*. thk. Ekrem Muhammed İsmail. Amman: Mektebetü'l-Ġanem, 2022.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu Umde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 2314.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu Umde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3083.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu Umde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3012.

- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu 'Umde*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 944.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu 'Umdeti 'akâidi Ehli's-sümme ve'l-cemâ'ati*. thk. Ekrem Muhammed İsmail. Amman: Mektebetü'l-Ğanem, 2022.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3012.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2287.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 244.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Emâlî*. Diyarbakır: Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, 342.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Hârûniyye*. Ankara: Ankara İl Halk Kütüphanesi, 4531.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-Hârûniyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1999.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-İqdâh*. thk. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Şemseddîn en-Niksârî. *Şerhu'l-İqdâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa, 329.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâ'd-devleti'l-'Osmâniyye*. nşr. Muhammed Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Ṭîbî, Şerefüddîn Hüseyin b. 'Abdillâh eṭ-. *Futûhu'l-ğayb fi'l-keşf 'an kınâi'r-raybi: Hâşiyetü't-Ṭîbî 'ale'l-Keşşâf*. thk. İyâd Ahmed el-Gavc - Cemîl Muhammed Benî Atâ. 17 Cilt. Dubai: Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2013.
- Ulus, Hasan Fehmi. *Şemseddîn en-Niksârî ve Şerhu'l-İqdâh'ı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Uygun, Mehmet Nuri. "Safiyüddin el-Urmevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve Kumandanlığı". *Belleten* 23/91 (1959), 457-477.
- Yaran, Rahmi. "Siğnâki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazıcı, Tahsin. "Cüveynî, Şemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/144-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yılmaz, Ali Tark Ziyat. "Hüsâmeddin Hüseyin es-Siğnâkî'nin Hayatı ve Eserleri". *et-Tesdid fi şerhi't-Temhid*. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm Li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.
- 'Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ b. Aḥmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 631.

